

# SJÆLLANDS LANDSBYER OG LANDSBYNAVNE. ET BIDRAG TIL DANMARKS HISTORIE I OLDTIDENS SLUTNING.

Af Henrik Larsen.

1. Indledning.
2. Samfunds- og Ejendomsforhold.
3. Bynavnene paa -inge, -sted og -um.
4. Bynavnene paa -løse.
5. Bynavnene paa -tofte, -by, -torp, samt Naturnavne.
6. Bebyggelsen før og efter -lev-Tiden.
7. Sammendrag.

## 1. Indledning.

Endnu har Menneskene ikke formaaet helt at udslette vort Lands oprindelige Natur, endnu findes der Aaer og Bække, skønt deres Løb ofte er som trukket med en Lineal, Bjerge og Høje, selv om mange af de sidste er sløjfede, Søer og Moser, skønt ofte kun noget sort Muld minder om, at der her tidligere blot var ufarbart Morads, Heder og Skove, der dog paa mange Steder delvis har maattet vige for Ploven. Alle disse Ejendommeligheder i Naturen havde tidligere hver sit Navn, der huskedes fra Slægt til Slægt og ofte endnu erindres. Mange af disse Navne blev i Fællesskabets Tid knyttede til de talrige Agerskifter, som man da delte Byens Mark i, og blev derfor nedskrevne, da Christian den 5te lod Landets Agerjord opmaale, da han 1681—88 skabte Landet en ny Matrikel. I Markbøgerne fra 1681—83, der indeholder Opmaalingerne af hver Landsbys Mark, og som opbevares i Matrikuls-Arkivet, finder man disse Navne. Hened Hundrede Aar efter begyndte det Opsving i Landbruget, som bevirkede, at man tog fat paa Udskiftningen af Landsbyernes Jorder, og som skaffede os de første Kort over Landets Landsbymarker, fra Byerne i

Gentofte Sogn 1764—66, da Bernstorff lod dem opmaale og udskifte, fra Antvorskov og Vordingborg Rytterdistrikter 1769—70, da Regeringen lod Byerne her opmaale, dog ikke for Udskiftningens Skyld, og i de følgende Aar fra Landets øvrige Byer, eftersom de blev udskiftede. De førstnævnte Kort fra Gentofte Sogn og Rytterdistrikterne har Navnene paa Agerskifterne, derimod mangler disse ikke sjældent paa Udskiftningskortene. De fleste af disse Kort opbevares i Original eller Kopi i Matrikuls-Arkivet, hvor der skelnes imellem Antvorskov Rytterdistrikts Kort, Udskiftningskort, ældste Originalkort, det er Kort, som blev kasserede som ubrugelige, da den nuværende Matrikel skulde paabegyndes, hvortil ogsaa henregnes Kortene fra Vordingborg Rytterdistrikt, og Originalkort Nr. 1, der danner Grundlaget for den nugældende Matrikel, og som i Reglen er Kopier af Udskiftningskortene, undertiden dog ogsaa selve Originalen<sup>1)</sup>. Fra Nutiden finder man nogle af Navnene paa Generalstabens Kort over Landet, en Del er benyttede som Gaardnavne, og nogle lever endnu i Folkemunde; de sidste er man for Øjeblikket i Færd med at nedskrive. Man har altsaa Marknavnene optegnet fra 3 forskellige Tider, fra 1681—83, fra Udskiftningstiden og fra Nutiden. Af disse er de, der er nedskrevne i Nutiden efter Udtalen, vel de værdifuldeste, men da Indsamlingen endnu kun omfatter en ringe Del af Landet, og til dels først er begyndt, efter at denne Afhandling er paabegyndt, er de ikke benyttede her; da der i denne Afhandling kun vil blive benyttet nogle faa, ofte forekommende og i Reglen let kendelige Marknavne, kan det nok forsvares, men man maa stedse have i Agt, at nogle af Navnene kan være forvanskede i Tidens Løb.

Navnene er i Markbøgerne og paa Kortene forøvrigt snart givne i Egnens Udtale, snart paa Datidens almindelige Dansk, hvis da Optegneren har forstaaet eller ment at forstaa, hvad Navnet betød; om han har truffet det rette er en anden Sag. At Navnene undertiden skulde være lavede paa Stedet ved Landmaalingen 1681—83, hvad der er blevet paastaaet, er næppe sandsynligt uden formodentlig i enkelte Tilfælde, hvor en Aas eller et

<sup>1)</sup> I det følgende betegner R. K. Antvorskov Rytterdistrikts Kort, U. K. Udskiftningskort, æ. O. K. ældste Originalkort, O. K. Nr. 1 Originalkort Nr. 1 og Mb. Markbog.

Stykke Jord maaske intet fast Navn har haft; Navnene gør i alt Fald ikke Indtryk deraf, og de genfindes som oftest paa Kortene fra Udskiftningstiden, hvis disse da har Navne. Ofte har dog Markbøgerne flere Navne end Kortene, eller omvendt, men det kan bero paa, at ikke alle Navnene er komne med; særlig for Kortenes Vedkommende var de jo ikke altid nødvendige. Ofte genfinder man imidlertid omtrent alle Markbogens Navne paa Kortet, og dette maa siges at tyde afgjort paa, at disse Marknavne er meget gamle, thi naar der i de c. 100 Aar fra 1681—83 til Udskiftningstiden kun er forsvundet nogle faa Procent af Navnene fra Markbogen, hvis de da ikke ligefrem er udeladte, da er der næppe Grund til at tro, at der i den foregaaende Tid og i Middelalderen skulde være sket nogen større Forandring i Navnestoffet. Man kan derfor utvivlsomt gaa ud fra, at Navnene er ældgamle og i mange Tilfælde hidrøre fra den første Opdyrkning. Dog maa i saa Tilfælde forudsættes, at Stedet ikke i længere Tid har været øde, eller at der ikke har fundet en ny Bosættelse Sted. Dette kan imidlertid for de fleste Byer paa Sjælland ikke have været Tilfældet, thi Bolskiftet, som man som oftest finder her, maa gaa tilbage til den tidlige Middelalder, og saafremt der har været en Afbrydelse i Beboelsen, maa man gaa ud fra, at Bolskiftet var forsvundet, da man ikke i den senere Middelalder vilde have fordelt Agrene efter Bol, men ved Solskifte. Især maa det, jo større Byen var og jo flere de Beboere var, der benyttede Navnet, have været vanskeligt for et nyt Navn at fortrænge et gammelt; derimod kan man ikke altid vente at finde gamle Navne paa Smaabyers og Enkeltgaardes Marker, da Traditionen her lettere kunde blive brudt. Et andet Vidnesbyrd om Marknavnenes Ælde er, at flere af dem utvivlsomt indeholder hedenske Gudenavne eller Ord, der minder om hedensk Gudsdyrkelse og Kultus.

Det er denne Afhandlings Formaal, af vore Marknavne i Forbindelse med Landsbyernes Navne og andre landbohistoriske Forhold at uddrage Kundskab om vigtige Sider af Sjællands Historie i Oldtiden.

Vore Landsbynavne er nu Navne paa Byer, men derfor behøver de ikke altid at have været det eller i det Hele taget at være Landsbyernes oprindelige Navne. Jeg har i en tidligere Afhand-

ling udtalt, at en større Gaards Navn ofte er overført paa den By, hvori eller ved hvilken den laa, og har fortrængt dennes gamle Navn <sup>1)</sup>. Jeg skal senere i denne Afhandling nærmere komme ind paa dette Spørgsmaal; men i sig selv synes det rimeligt at antage, at det Ord, der betegner en Landsby, ikke altid kan bruges om en Gaard, især ikke naar Landsbynavnet oprindeligt var Navnet paa Beboerne. Navnene paa -inge antages saaledes al mindeligt at være Beboernes Navne, oprindeligt i Flertal, f. Eks. Helsing betyder Beboerne paa Halsen, Halsboerne, men kan et saadant Navn egentlig bruges om en Gaard, saalænge man huskede Navnets oprindelige Betydning? Da der i Længden ikke kan opretholdes to Navne ved Siden af hinanden for en Landsby, hvilket i alt Fald er meget sjældent paa Sjælland, maa det ene forsvinde, og er det da snarest det, der var af mindst Vigtighed, og brugtes mindst, det vil sige Bondebyens Navn, der forsvinder, medens Herregaardens bevares; muligvis bidrager hertil, at Herregaardens Navn som værende af senere Oprindelse er mere i Overensstemmelse med de nye Navneskikke. Man maa med Prof. Steenstrup<sup>2)</sup> gaa ud fra, at man har givet en Landsby det Navn, der bedst betegnede, hvad den var. Men man maa tillige have haft andre Navne for Landsbyer end for Gaarde; man har taget Hensyn til, hvad Bedriften paa Gaarden gik ud paa, om denne var indrettet til Kvægavl eller Agerbrug; man har skelnet mellem Gaarde, beboede af Ejerne selv, og dem, der styredes af en Bryde. Og man har for Byernes Vedkommende taget Hensyn til, om deres Beboere var frie, ufrie eller Trælle. Thi vore Landsbynavne er ofte et Produkt af Landets Samfunds- og Ejendomsforhold og maa ses i Belysning af disse.

I det følgende skal jeg søge at gøre Rede for disse Forhold paa Sjælland, idet jeg først skal vise, at der i Oldtiden maa have været to Samfundsklasser her i Landet, til Tider vist endog meget skarpt adskilte fra hinanden, og dernæst søge at dele den Tid, fra hvilken det særlig maa antages, at vore Landsbynavne stammer, i to Perioder, den ene før og den anden efter -lev-Navnenes Dannelse. Dernæst vil jeg behandle de forskellige Endelser og

<sup>1)</sup> Aarb. f. nord. Oldk. 1918, S. 273 ff.

<sup>2)</sup> Hist. Tidsskrift 6. R. V, S. 363 f.

Navne og søge at henføre dem til den Tidsperiode og den Samfundsklasse, hvor de høre hjemme.

## 2. Samfunds- og Ejendomsforhold.

Om Samfundsforholdene i Danmark i Oldtiden ved man fra skriftlige Kilder intet, i alt Fald intet fra Tiden før Vikingetiden. Men man kan muligvis gaa ud fra, at Standsforholdene har været noget lignende, som dem Tacitus skildrer for Germanerne. Men netop Tacitus' Ytringer har jo givet Anledning til mange Stridigheder, om Germanerne var Godsejere med ufrie og Trælle under sig, af hvis Agerbrug de levede, eller om deres Samfund hovedsagelig bestod af jævne frie, isprængt nogle faa fremragende Slægter med deres Trælle. Lidt mere kan man slutte af antropologiske og arkæologiske Forhold. Fra Sten- og Jernalderen er bevaret en Del Skeletter af Datidens Befolkning, og disse er blevne undersøgte i antropologisk Henseende af Dr. H. A. Nielsen, der har offentliggjort sine Undersøgelser i Aarbøger for nord. Oldkynighed. Af disse fremgaar det, at der var ikke saa lidt Forskel paa Stenalderens og Jernalderens Beboere. Ifølge hans sidste Afhandling<sup>1)</sup> havde af 83 Jernalderhoveder, stammende fra Skeletgrave fra den romerske Jernalder, Folkevandringstiden og den nærmest derefter følgende Tid, 81,9 % en Breddeindex op til 74,9, 15,7 % op til 79,9 og 2,4 % op til 85,9, medens % Antallet for Stenalderen af 162 Hoveder af de forskellige Grupper var henholdsvis 30 %, 46,2 % og 23,8 %. Jernalderens Mennesker, i alt Fald de, hvis Skeletter man finder i Gravene, har altsaa været langt mere langskallede end Stenalderens, hvortil endvidere kommer, at de iøvrigt ogsaa i andre Henseender var langt mere ensartede end disse. Ligeledes adskiller Jernalderens Mennesker sig fra Nutidens, der nærmer sig Stenalderens. Denne Afvigelse og den nye Kultur i den rom. Jernalder og Folkevandringstiden vil Dr. Nielsen tilskrive en fremmed Invasion i Landet. Det er muligt, at der er foregaaet en saadan ved den rom. Jernalders Begyndelse, men da de antropologiske Forhold i Danmark i disse Perioder af Jernalderen synes at være de samme som i de om-

<sup>1)</sup> Aarb. f. nord. Oldk. 1915, S. 275—370.

givende Lande, f. Eks. Sverige, og ligeledes heller ikke er meget afvigende fra de germanske Folks i Sydtyskland, saa føres man til at formode, at det alligevel er et gammelt Forhold, der først nu ved den forandrede Gravskik kommer for Øje, og som ikke er særegent for Danmark, men fælles for alle de germanske Folk. Men kan der da ikke i Nordeuropa i Tiden efter Stenalderen eller i Slutningen af denne — thi de maalte Kranier stammer alle fra Stendysser og Jættestuer — være kommet et nyt Folk ind, der adskilte sig fra de tidligere Beboere? Et saadant Folk, mener Dr. Sophus Müller, er indkommet med den Befolkning, som lig-ger begravet i de jyske Enkeltgrave fra Slutningen af Stenalde-ren<sup>1)</sup>, der repræsenterer en ny Kultur, og de i dem gravlagte maa efter hans Mening tilhøre et andet Folk end de gamle Beboere og være af arisk Herkomst. Hvis dette er Tilfældet, har dette Folk holdt sig temmelig ublandet gennem hele Bronzealderen og Jernalderen, skønt enkelte Kranier fra den ældre Bronzealder nærmest stemmer overens med Stenalderens Kranier. Imidlertid maa der i Bronzealderen have levet en højt kultiveret Overklasse, der har haft Trælle og ufrie under sig til at udføre det grove Arbejde<sup>2)</sup>.

Kommer man til den romerske Jernalder og Folkevandrings-tiden, bliver Klasseforskellene paa Sjælland endnu mere udtalte. De mange rige og pragtfuldt udstyrede Skeletgrave her stammer utvivlsomt fra en Overklasse, der ved Rigdom og Kultur har hævet sig over den øvrige Befolkning. Paa de samme Gravpladser finder man ogsaa undertiden fattige Grave, hvor de gravlagte ofte ligger med Hovedet i en anden Retning end den, som de rige gravlagte har. Man kunde her tænke paa den jorddyrkende Underklasses Grave, hvis de da er fra samme Tidsperiode som de rige Grave; snarere bør man tro, at de, som her er begravede, er de Riges personlige Tjenere og Trælle, thi Gravene synes altfor faa i Forhold til den Befolkning, der maa have udgjort Underklassen, og som maa have været langt talrigere end Overklassen.

Et andet Vidnesbyrd om rige og mægtige Stormænd i Oldtiden er de af vore Landsbynavne, der er sammensatte med et

<sup>1)</sup> Aarb. f. nord. Oldk. 1913, S. 318.

<sup>2)</sup> Sophus Müller, Vor Oldtid, S. 401.

Personnavn, Navnene med Endelserne -sted, -lev og -torp, thi den Person, som disse Byer er opnævnte efter, maa enten have haft en ledende Stilling i Byen i Forhold til de øvrige Beboere eller sandsynligvis have været Ejer af Byen, i alt Fald for nogle af disse Byers Vedkommende, og selv om for -torp-Navnenes Vedkommende en Bryde kan have givet Navn til Byen, saaledes som senere skal vises, saa følger dog heraf, at der har været en større Gaard i den. I Modsætning hertil kan man, hvor der var flere Beboere af lige Anseelse og Betydning, have opnævnt Byen efter dem alle, enten efter deres Slægtsnavn, hvis de da var af fælles Slægt, eller paa anden Maade, f. Eks. efter Stedets Beskaffenhed eller Beliggenhed; saadanne Navne har man i Navnene paa -inge. Foruden de anførte Grunde afgiver de ikke saa faa Ornummer og Ornummebol, der findes paa Sjælland, og som jeg har omtalt i en tidligere Afhandling<sup>1)</sup>, et tydeligt Vidnesbyrd om Storejendom i Slutningen af Oldtiden. Mod disse Vidnesbyrd har det ikke saa meget at sige, at der i Middelalderen paa forskellige Steder paa Sjælland fandtes ikke saa faa Selvejere, thi disse kan senere have erhvervet Ejendomsret til deres Gaarde<sup>2)</sup>.

Mosefundene i Fyen og Jylland fra den rom. Jernalder og Folkevandringstiden minder om Kamp og Krig; paa Sjælland finder man ikke disse Tegn paa Kamp, her synes den velhavende Befolkning at have levet i uforstyrret Ro gennem hele denne Periode. Ved Folkevandringstidens Slutning indtraadte der over hele Landet med Undtagelse af Bornholm en fuldstændig Forandring i Gravskikkene, ikke alene de rigt udstyrede Skeletgrave paa Sjælland forsvinder, men ogsaa i det øvrige Land ophører de, og paa de Steder, hvor Ligbrænding herskede, ophører ogsaa denne Skik, i alt Fald giver den sig ikke synlige Tegn, saa man for det følgende Tidsrum næsten ingen Kendskab har til Gravene.

Sophus Müller har ment, at der til Forklaring af disse to Forhold, Mosefundene og Forandringen i Gravskikkene, kunde opstilles en Indvandrings- eller Erobringshypotese<sup>3)</sup>. De to For-

<sup>1)</sup> Aarb. f. nord. Oldk. 1918, S. 249 ff.

<sup>2)</sup> Aarb. f. nord. Oldk. 1918, S. 221.

<sup>3)</sup> Sophus Müller, Vor Oldtid, S. 561.

hold behøver dog ikke at staa i Forbindelse med hinanden, thi Mosefundene kan, som ogsaa anført af Sophus Müller, antages at henhøre til Kampe mellem Landets egne Beboere, medens Forandringen i Gravskikkene kan stamme fra, at Landet er blevet erobret af et udefra kommende Folk. Dertil kommer, at Mosefundene strækker sig over flere Aarhundreder, uden at det ene af de kæmpende Folk synes at have vundet nogen synderlig Fordel over det andet; ja paa Fyen, hvor flere af Fundene er gjorte, vedvarede endnu til Folkevandringstidens Slutning to forskellige Gravskikke, Ligbrænding og Begravelse af Ligene ubrændte, hvorefter begge Arter af Gravskikke forsvinder. Desuden vilde vel, hvis et af Landets Folk havde sejret og erobret hele Landet, dets Gravskik have vedvaret i alt Fald i dets eget Land, selv om det ikke var talrigt nok til at befolke det overvundne Folks Land og præge dets Gravskik. Da imidlertid de gamle Gravskikke ved Folkevandringstidens Slutning forsvinder i hele Landet (undtagen Bornholm), maa man antage, at det er et ude fra kommende Folk, der har erobret Landet og fortrængt om ikke alle Landets Indbyggere, saa dog dets jordejende Overklasse. Der er ogsaa flere andre Tegn paa, at en saadan Erobring omtrent ved den Tid har fundet Sted, hvilke i det følgende skal omtales.

Af det angelsaksiske Digt Bjovulf erfarer man, at der ved Aar 500 var en kraftig og krigerisk Kongeslægt paa Sjælland, vi hører om Kong Halvdan, hans Sønner Roar og Helge, og om den sidstes Søn Rolf Krake. Om Slægtens Oprindelse siges der, at Halvdan var Søn af Bjovulf og denne Søn af Skjold, der engang, da Landet var i Nød, som et lille Barn var kommet paa et Skib til Landet. Baade Skjold og Bjovulf maa betragtes som Sagnfigurer, saa den første Konge af Slægten bliver Halvdan, om hvis Herkomst man altsaa intet vidste. Af gamle Sagn og Digte hører vi om en anden Konge, Siger og hans Slægt, ligeledes knyttede til Sjælland. Denne Kongeslægts Levetid maa sættes før Skjoldungeslægtens, thi hvis den havde levet efter denne, kan den næppe have regeret før efter Aar 600, og da vilde Kong Sigers Navn sikkert ikke være nævnt i det angelsaksiske Digt Vidsid. Man maa da formode, at der er kommet en ny Kongeslægt til Magten paa Sjælland noget før Aar 500, thi Kong Hagleik, der faldt c. 515



ved et Angreb paa det frankiske Rige, levede ifølge Bjovulf samtidig med Kong Roar. Dog dette behøver jo ikke at have medført nogen Forandring i Befolkningen, selv om Tiden for det nye Herredømmes Begyndelse falder nogenlunde sammen med de gamle Gravskikkens Ophør her i Landet. Vidsids Udsagn, at Kongerne Siger og Alevih har hersket over Danerne, som jo ogsaa var det Folk, som Skjoldungeslægten raadede over, er paa den anden Side heller intet Modbevis, thi disse to Konger herskede i det Land, som senere var Danernes, og derfra og til at gøre dem til Danernes Konger er ikke langt.

Om en Befolkningsveksel meddeler derimod den gotiske Historieskriver Jordanes, idet han fortæller, at Danerne havde fordrevet Herulerne fra deres Bopæle. Han angiver ikke, naar dette skulde være sket, men det synes dog at være en nylig hændt Begivenhed, som han meddeler. Han fortæller ogsaa, at Danerne, i alt Fald kan hans Ord forstaas saaledes, skulde stamme fra den skandinaviske Halvø.

Danerne maa paa hans Tid utvivlsomt være Navn paa det Folk, som da beboede Sjælland, og som Skjoldungeslægten herskede over. Herulerne var Navn paa et Folk, der ved Aaret 500 boede i den nordvestlige Del af det tidligere Ungarn, nord for Donauknæet, og som allerede i et Par Hundrede Aar havde boet forskellige Steder i Mellem- og Østeuropa, de gjorde c. 267 et Tog mod det sorte Havs Kyster. Folket synes dog at have været delt i to Afdelinger, hvoraf den ene boede mod Nord, uden at man dog ved noget nærmere om dens Bopæl, og det kan jo være denne Gren af Folket, som Danerne fordrev. De sydlige Heruler brændte i det 6. Aarhundredes Begyndelse, ifølge den græske Historieskriver Procop, deres Døde, hvorfor man kunde formode, at de nordlige havde gjort ligesaa; man kunde da antage, at de havde boet paa Fyen eller et andet Sted, hvor der herskede Ligbrænding. Men da de to Afdelinger af Folket i lang Tid havde været skilte fra hinanden, er det ikke umuligt, at de hver har haft sine Gravskikke; disse er da ikke til Hinder for, at de sjællandske Skeletgrave hidrører fra Herulerne. De fyenske Grave med brændte Lig maa da stamme fra et andet Folk. Vi har jo Beretningen om et saadant, Hadbardenne, der besejredes af Rolf

Krake, og som maa have boet i Danernes Nabolag, og da Vidsid beretter, at disse fordrev Hadbarderne, maa de vel have erobret deres Land; saafremt dette Folk har boet syd for Østersøen, er det næppe sandsynligt, at Danerne kunde fordrive dem her. Hadbarderne kan dog kun have boet paa Fyen, saafremt Ligbrændingen her er vedvaret noget længere end de sjællandske Skeletgrave, da Rolf Krakets Levetid maa sættes efter, at disse var opførte paa Sjælland. Af ovenstaaende Grunde kunde man da maaske antage, at Herulerne har boet paa Sjælland, hvis Beboere var rige og formodentlig mægtige, saaledes at deres Fordrivelse kunde gælde for en stor Bedrift, og at Danerne er komne ude fra, muligvis fra et eller andet Sted paa den skandinaviske Halvø og har fordrevet dem. Da Herulernes Navn ikke nævnes i nordiske eller angelsaksiske Oldsagn, er det muligt, at de hjemme har baaret et andet Navn og maaske har været kaldt Daner, hvilket Navn saa senere er gaaet over paa det Folk, som fordrev dem.

Mærkeligt nok findes vort Lands Navn, Danmark, ogsaa brugt som Marknavn, og da disse Navne maaske kan have Interesse, skal de anføres her.

Ballerup, Smørum Hd., Mb. Nr. 10 Danne marcks aas. æ. O. K. Dannemark, Aasen laa c. 1000 mt. syd for Byen.

Vallensbæk, samme Hd., æ. O. K. Dannemark, var en Eng, vest for den nordlige Del af Byen, nævnes ikke i Mb.

Sengeløse, samme Hd., Mb. Nr. 13 Danmarcks aasz, æ. O. K. Dannemark, laa c. 600 mt. øst for Byen.

Borup, Gørlose Sogn, Lyng-Frederiksborg Hd., Mb. Nr. 34 Danne marcks aas, U. K. Dannemaks (!) Ager, laa c. 1200 mt. syd for Byen.

Kamstrup, Sømme Hd., O. K. Nr. 1 Danmark (de to sidste Bogstaver dog tvivlsomme), laa i en Mose nordvest for Byen, op til Darup Mark, nævnes ikke i Mb.

Ubby, Arts Hd., Mb. Nr. 192 Støcher vnder Danmarch, O. K. Nr. 1 ingen Navne, nu Danmarksgaard nordøst for Ubby, tæt ved Klovby Skel.

Klovby, samme Hd., Mb. Nr. 192 Dannemarch, Kortet ingen Navne. Disse to sidste Navne stammer maaske fra samme Lokalitet.

Nyrup, Arts Hd., Mb. Nr. 197 Danmark, Udskiftnings-Forretningen Dannemark, maa have ligget øst eller nordøst for Byen.

Rislev, Tybjerg Hd., Mb. Nr. 330. De sma stycker ved Dan-

marck, O. K. Nr. 1 Dannemark, laa c. 1200 mt. syd for Byen, c. 300 mt. fra Susaa.

Holløse, Ø. Flakkebjerg Hd., Mb. Nr. 173 Danne marches aas, nævnes ikke paa Kortet, maa have ligget nord eller nordvest for Byen.

Vallensved, samme Hd., Mb. Nr. 174 Dannemarchisholm, nævnes ikke paa Kortet, synes at have ligget syd for Byen.

Oddense, Hindborg Hd., Jylland, Mb. Nr. 1350 Dan marches agre, O. K. Nr. 1 ingen Navne.

Plovslund, Slavs Hd., Mb. Nr. 799 Danmarches fald, O. K. Nr. 1 Danmarks Agre, laa c. 1000 mt. nordøst for Byen.

»Schioldbierre«, nu Neder eller Over Moltkenbjerg i Slavs Hd., Engtaks. Prot. Nr. 802 Stor og Lild Danmarch, to Enge, Beliggenhed ubekendt.

Alslev Sogn, Skads Hd., Mb. Nr. 732 Laues marches eller Danmarchs gaard, nu Gaarden Damsmark.

Stavreby, Barse Hd., Eng- og Skovtaks. Prot. Nr. 315 Danmarchs holm, liggende til Degnen i Jungshoved Sogn, nu Degneholm, en lille Ø mellem Sjælland og Møen.

Her skal samtidig nævnes 3 andre Aase, i hvis Navn Ordet Dannevirke forekommer:

Solrød, Tune Hd., Mb. Nr. 78, Danne virch aas, O. K. Nr. 1 Dannevirke, laa c. 1300 mt. nordvest for Byen, øst for den nuværende Landevej til Roskilde fra Køge, ved Haudrup Markskel.

Bjerre, Arts Hd., Mb. Nr. 188 Danne wirche støcker, O. K. Nr. 1 ingen Navne, maa have ligget sydvest for Byen.

Skamby, Skam Hd., Mb. Nr. 478, Danne wirche, O. K. Nr. 1 Danneværk, laa c. 800 mt. nnø. for Byen ved Bolmerød Skel, øst for Vejen, der førte mod Nord til Nørre Næraa.

Som man vil se, er disse Navne spredte over hele Landet, selv om de fleste af dem, som jeg har fundet, findes paa Sjælland, hvor de forøvrigt samler sig i smaa Grupper.

Foruden de arkæologiske Forhold og Jordanes's Beretning, synes Bynavnene med Endelsen -lev at kunne støtte Paastanden om, at der engang er kommen om ikke en ny Befolkning, saa dog en ny Overklasse i Landet. Disse Navne er sammensatte af en Persons Navn i Ejefald og Endelsen -lev, der maa være det oldnordiske Ord leif, der betyder Arvegods. Endelsen maa i Bynavne sikkert angive en Ejendomsret, erhvervet paa en eller anden Maade. Derimod betegner leif ikke en By eller Gaard eller nogen Ejendom af særlig Art eller til særlig Brug. Men naar man udtrykkelig angiver noget som sin Ejendom, da faar man let Mis-

tanke, om Grunden hertil ikke er den, at Ejendomsretten er noget tvivlsom, f. Eks. erhvervet ved Erobring. Man kan da med Steenstrup<sup>1)</sup> tænke sig, at -lev betegner Gods overdraget den, som Byen er opnævnt efter ved en saadan Erobring. At Ordet muligvis ikke oprindelig bruges i denne Betydning er ikke noget Bevis herimod, da man ved en saadan særlig Lejlighed kan have grebet til et Ord, der omtrent betegner det samme Begreb. Muligvis har man ved Valget af denne Betegnelse villet angive, at Byen var givet til arvelig Ejendom og ikke alene til personlig Brug. Det kan her bemærkes, at Endelsen -lev forekommer i Ordet Kongele, der i Kong Valdemars Jordebog betegner Krongodset eller det til Kongernes Underhold henlagte Gods, der arvedes fra den ene Konge til den anden og ikke maatte sælges, i Modsætning til hans private Ejendomme. Dette Ord kan godt stamme fra samme Tid og Lejlighed som -lev-Navnene; disse angiver, hvad der er bleven Hirde og de øvrige Deltagere i Erobringen tildelte, Kongele er den Del, som er tilfaldet Kongen.

Det ligger nær at sætte denne Erobring, som skulde have givet Anledning til -lev-Navnene i Forbindelse med de foran anførte Tildragelser, Forandringen i Gravsikikken, den nye Kongeslægt og Jordanes's Beretning om Herulernes Fordrivelse af Danerne. Det Omraade, hvorpaa -lev-Navnene findes, synes at passe med det Omfang, som Danmark maa have haft i Skjoldungeslægtens Levetid. Man maa vel her se bort fra de thüringske Navne paa -leben, der synes at være samme Ord som det danske -lev; derimod er der næppe noget i Vejen for at henføre Byerne med denne Endelse, som findes paa Øland, i Smaaland, i Vest- og Østgötland i Sverige til Skjoldungeslægtens Besiddelser eller Erobring, selv om de alle ligger udenfor det senere gamle Danmarks Grænse. Gamle Sagn meddeler, at den danske Konge Harald Hildetand faldt i Braavallaslaget. Dette maa, hvis denne Konge, som Hyndlóljóð siger, er Søn af Rørik, som maa være den Konge af dette Navn, som Rolf Krake lod dræbe, antages at have fundet Sted omkring Aar 600. Kampstedet og Slaget viser, at Danerne har gjort Erobringstog saa langt op mod Nord, og det er da rimeligt, at de ogsaa har undertvunget det syd for liggende Omraade.

<sup>1)</sup> Hist. Tidsskr. 6, R. V, S. 361.

I Slaget faldt Kongen og sikkert med ham hans Hird; det er muligt, at det menige Folk har kunnet redde sig om Bord paa Flaaden, som efter Sagnet medfulgte, men for Slagets Udfald var det betydningsløst, det blev et ødelæggende Nederlag for Danerne. Og var disse en Overklasse, saa har den største Part af dem været ved Hirden og er faldet i Slaget, hvorefter Landet har ligget aabent for Sejrherren, thi af Bønderne og de af Danerne undertvungne Folk havde han næppe stor Modstand at vente. Men et Nederlag har næppe da været mindre ødelæggende for de overvundne end nu, og Sejrherren har sikkert taget, hvad han kunde faa, det vil sige den Del af Danernes Rige, der laa nord for det senere Danmark, om ikke mere.

Der er altsaa ikke noget i Vejen for, at -lev-Byernes Omraade kan svare til Danerigets Udstrækning i det 6. Aarhundrede; derimod svarer det ikke til Skeletgravenes Udbredelse. Man kan altsaa nok tage -lev-Navnene som et Bevis for, at der ved Folkevandringstidens Slutning har fundet en Erobring Sted, og da de findes udbredte over hele det gamle Danmark, af en ude fra kommende Magt.

Antallet af -lev-Byer i Danmark, de skaanske Landsdele iberegnet, er c. 346<sup>1)</sup>, og selv om man regner, at mange i Tidens Løb har skiftet Navn, og at -lev-Navnet i nogle Tilfælde ikke er slaaet an, bliver Antallet dog for ringe til, at et Folk kan have deltaget i Erobringen. Dertil kommer, at meget siden i Middelalderen tyder paa, at Landet ikke var et Folks Eje, men dets Konges. Jyske Lov siger, at hvad ingen anden ejer, det ejer Kongen, men denne Sætning maa være langt ældre end Loven, thi ellers kunde Knud den hellige ikke forbyde Bønderne i Skaane at fiske i Øresund og Bønderne i Halland at drive deres Svin i de store Skove langs Landgrænsen. Havde det været et Folk, der erobrede Landet, havde det vel faaet Del i Havet og de Skove, der ikke var Enkeltmands Eje. Saksens Beretning om, at Kong Svend Tveskæg solgte Skovene, peger i samme Retning, og endelig har maaske endnu tidligere Danekongens Ejendomsret til sit Land bevirket, at Harald Haarfager søgte at skaffe sig samme Ret i Norge ved at fratage Bønderne deres Odel.

<sup>1)</sup> Hist. Tidsskrift 6. R. V, S. 360.

Man ser tillige, at Kongen ejer en Mængde Øer, der dog fra gammel Tid af maa have været beboede og deriblandt en temmelig stor, Samsø. At Beboerne paa denne Ø siden ejede den Grund, deres Gaarde og Huse stod paa, er vist af temmelig sen Dato. Det ses af Kallundborg Lens Regnskaber <sup>1)</sup>, at der solgtes Grunde til Beboerne, og da der ikke førtes Bog over, hvilke Gaardes Grunde, der var Privateje, og hvilke Kongens, maatte man nødvendigvis føres til at betragte alle de bebyggede Grunde som Privateje. Fra gammel Tid af har Beboerne da kun ejet deres Gaardes Bygninger, saaledes som det ofte var Tilfældet paa de mindre Øer. Danmarks Deling i 3 Lande, der hver havde sine Love, og som kun holdtes sammen af Kongemagten, kan heller ikke forliges med, at et Folk har erobret Landet.

Man maa derfor formode, at det er Kongeslægten, Skjoldungerne, der har erobret Landet. Det vil stemme med, at det ofte er Kongerne, der skaber Rigerne; man ser samtidig, at Merovingerne danner det frankiske Rige, der igen udvides af Karolingerne, vi ser det i Norge, hvor Harald Haarfager skaber Kongeriget Norge, England samles af Konger, og andre Eksempler har man i Ermanriks og Attilas Storriger. Det samme er Tilfældet senere, Kapetingerne gør Frankrig til een Stat, Hohenzollerne skaber Preussen og derigennem det tyske Rige og Osmannerne det tyrkiske. Man kan derfor ogsaa henføre det danske Riges Dannelse til Skjoldungeslægtens krigerske Dygtighed gennem flere Slægtled, først Kong Halvdan, Erobreren af Sjælland, hans Sønner Roar og Helge, Sønnesønnen den tapre og gavmilde Rolf Krake, der siden for Eftertiden stod som den ideale Konge, og endelig vel som fjerde Generation Harald Hildetand.

Om Aarsagen til denne Slægts Fordring paa Sjælland kan maaske Stamfaderens Navn, Halvdan, fortælle, der skulde betegne ham som halv Dan, hans Moder kan da have været af den gamle Kongeslægt paa Sjælland og han kan, efter at denne var uddød, eller ved anden Lejlighed have gjort Fordring paa Riget, og da dette formodentlig er blevet afslaaet, med Magt have søgt at sætte sin Fordring igennem og besejret den næppe talrige Over-

<sup>1)</sup> Kallundborg Lens Regnskaber, 1611—12, under Stedsmaal af Samsø.

klasse paa Sjælland. Derefter har han fordelt de besejredes Ejendom mellem sine Mænd og gjort sig selv til Konge.

For -lev-Navnenes forholdsvis sene Oprindelse og deres Tilknnytning til det senere danske Rige taler forskelligt. De fleste af vore Herreder er opnævnte efter en eller anden By, men mærkeligt nok har intet Herred øst for Lillebælt Navn efter en -lev-By; derimod findes i Jylland 8 Herreder, der er benævnte efter disse Byer. Det første bliver forstaaeligt, hvis man har foretrukket at benævne Herrederne efter en af Kronens Byer, hvad i alt Fald ofte synes at have været Tilfældet paa Sjælland. Af de 21 Herreder her, der har Navn efter en By, er de 6 benævnte efter en By, som Kronen (eller Kongen) ejede helt eller delvis. Desuden ejede Kongen Ubbby, paa hvis Mark Arts Herreds Tingsted fandtes, og Roskilde, som muligvis er den forsvundne By Sømme. Endvidere ejede Roskildebispen, hvis Gods vel nok for en stor Del stammer fra Kongen, helt eller delvis 3 Herredsbyer. Da der jo kan være kommet meget Gods fra Kongen og Kronen i Tidens Løb, er det sandsynligt, at flere, muligvis endog alle Herredsbyer paa Sjælland, har tilhørt disse to Ejere. Da ingen -lev-By paa Sjælland er Herredsby, ligesom heller ingen af disse Byer her var Kongelev, skønt det er den Del af Landet, hvor de hyppigst forekommer, kan heraf maaske formodes, at -lev-Byerne af en eller anden Grund ikke tilhørte Kongen eller Kronen. Det falder da naturligt at tænke paa det foranførte, at disse Byer ved en Erobring er blevne tildelte Kongens Mænd. At der i Jylland var 8 Herreder, som havde Navn efter en -lev-By, kan enten skyldes, at man her ikke har benævnt Herrederne efter Kronens Byer, eller ogsaa være fremkommet ved, at flere af -lev-Byerne var blevne Kronens, da Herrederne fik Navn.

Herrederne var atter delte i Tredinger, Fjerdinger, Sjettinger eller andre Underafdelinger, men der er det mærkelige, at disse mindre Omraader ofte var ulige store. I Gudme Hd. var ifølge Kong Valdemars Jordebog 3 Underafdelinger paa henholdsvis 30, 24 og 10 Havne. I Vindinge Hd. var der paa samme Tid 4 Fjerdinger med henholdsvis  $24\frac{1}{2}$ , 10, 8 og 16 Havne samt desuden et Omraade eller en By Frøthorp (Frørup) med 8 Havne. I dette Herred staar altsaa Frørup, hvor Kongen havde Gods, uden for

Fjerdingerne, og under Gudme Hd. opføres Herrested, der i alt Fald senere tilhørte Kongen og var et eget Birk, for sig selv. I Stævns Hd. nævnes i Tryggevælde Lens Jordebøger 6 Sjettinger, men da disse, der nærmest var Skattelæg, kun omfattede Selvejerne, og disse hovedsagelig fandtes i Herredets sydlige Del, er det sandsynligt, at der har været flere endnu. Men i saa Tilfælde bliver Sjettingen et meget lille Omraade, ikke stort større end en By eller et Sogn, der ikke kan være det samme Distrikt som et Skipen, der jo udredede et Skib til Leding. Der er nu 6 -lev-Navne i Stævns Hd., altsaa lige saa mange som der var Sjettinger i det 17. Aarh. Da mange -lev-Byer i Tidens Løb kan have skiftet Navn, kan deres Antal maaske ogsaa tidligere have været lig Antallet af de foran anførte smaa Sjettinger, og heraf kan man maaske slutte, at et -lev-Omraade har været et mindre Distrikt for sig selv, medens Krongodset paa samme Maade har udgjort en særlig Afdeling. Senere, da man havde Brug for et større Distrikt til at stille et Skib, slog man flere af disse -lev-Omraader sammen til et; deraf kan maaske forklares, at en By, f. Eks. Vindeby i Lollands Nørre Hd., var delt mellem 2 Tredinger.

Sammenfatter man nu det foregaaende, den pludselige Forandring af Gravskikken over hele Landet (undtagen Bornholm) ved Folkevandrings-tidens Slutning, den nye Kongeslægts Beretningen om Herulernes Fordrivelse ved Danerne hos Jordanes, -lev-Navnene, Kongens Ejendomsret til Landet, da synes der ikke at kunne være Tvivl om, at der paa det foranførte Tidspunkt, altsaa vel c. 450—500, har fundet en Omvæltning Sted paa Sjælland, hvorved den gamle herskende Klasse er blevet fordrevet af en krigerisk Høvding, der saa har sat sig selv paa Tronen og delt Landet mellem sine Folk, hvis Ejendomme da skulde være -lev-Byerne.

### 3. *Bynavnene paa -inge, -sted og -um.*

De germanske Folk synes ofte at have været delt i flere Samfundsklasser, Stormænd, menige frie, halvfrie, hvortil vel ogsaa mange Steder maa regnes de Levninger af den tidligere undertvungne Befolkning, som fandtes, og Trælle. Nu vilde man regne dem alle for Germaner, men om disse selv betragtede de ufrie



og Trællene som Germaner er noget andet. Det har vel været hos dem som hos Romerne, hvor kun den, der havde romersk Borgerret, blev betragtet som Romer, men ikke den store Mængde af undertvungne Folk og Slaverne. Om Germanerne siger Tacitus <sup>1)</sup>: »De bor sondrede og spredte, alt som de har følt sig tiltrukne af en kilde, en mark eller en lund. Byer anlægger de ikke efter vor skik med bygningerne sammenhængende eller stødende op til hinanden«. De, der boede for sig selv, maa have været Stormændene og muligvis ogsaa de andre frie Germaner, selv om vel undertiden disse kan have boet slægtvis og saaledes dannet Overgang til Landsbybeboelse. Germanerne anlagde ogsaa Landsbyer, men Tacitus taler ikke noget om, at de boede i dem, i saa Fald vilde det jo ogsaa staa i Modstrid med den foregaaende Ytring, at de boede hver for sig. Man kan derfor antage, at man i Landsbyerne har de ufrie og Trællenes Beboelser, for saa vidt de sidste ikke har boet ved Stormandens egen Bolig, og formodentlig har de, der tilhørte samme Stormand, boet i en eller flere Landsbyer for sig selv. Agerbruget var ifølge Tacitus ikke nogen af Germanerne særlig yndet Beskæftigelse, og man kan derfor tvivle om, at de har haft Storgaarde. Saadanne fordrer endvidere dels længere Tids fast Bopæl, og dels en mere udviklet Administration og Teknik end et Folk paa Germanernes sociale og økonomiske Standpunkt kan antages at have raadet over.

De fornemmes Boliger har altsaa kun bestaaet af en Hal eller Sal med de fornødne Huse til andet Brug og nogle Boliger til Hus-trællene. Hvad Navn bar nu disse Stormandssæder? Det, som her var det vigtigste, var Stormanden eller Beboeren selv, og naar man kom til Stedet, var det ham, man søgte, medens Salen eller Huset først kom i anden Række. Man har vel gjort, som man gør i Nutiden, sagt, at man har været hos den og den og føjer som Regel ikke Gade eller Husnummer til, som er til for Postvæsenets Skyld; det væsentlige er jo Personen selv, og at han bor i en Lejlighed og i et Hus, er noget, der følger af sig selv, og endnu mindre giver man den eller Huset Navn. Ligesaa var det

<sup>1)</sup> Tacitus ved Lefolii, S. 125. Germ. 16: Colunt discreti ac diversi, ut fons, ut campus, ut nemus placuit. Vicos locant non in nostrum morem conexis et cohærentibus edificiis.

i vore Landsbyer, de selv havde Navne, men de enkelte Gaarde havde som Regel intet særligt Navn, højst kunde man kalde dem efter Beboerne. Det er derfor sandsynligt, at man ikke har givet de Boliger, der kun tjente til Beboelse, noget Navn. Et Eksempel fra Danmark synes at vise det. Salløv i Tune Hd., tidligere Salhøje, har Navn af nogle Høje, der maa have ligget ved en Sal. Men Navnet betegner en By, muligvis tidligere en Gaard, der ligger ved disse Høje, og kan ikke have været et Navn paa Salen. Havde denne haft et eget Navn, var det muligvis gaaet igen i Byens Navn. Noget andet er det, at man for at angive Beliggenheden for en ikke stedkendt Mand har betegnet denne efter en eller anden Lokalitet, og undertiden kan vel en saadan Naturbetegnelse være gaaet over til at blive et fast Navn, og vedvaret til Nutiden, hvis der senere blev en Gaard eller By ud af Boligen. Undertiden har vel ogsaa Stormanden selv givet den et Navn; et Eksempel herpaa kan hentes fra Danmark, hvor Kong Roar ifølge Bjøvulf gav sin Kongesal Navnet Hjort, men den var jo iøvrigt, foruden for ham, tillige Bolig for hans Hird og kan vel næppe strængt taget regnes for en Privatbolig. At man senere, da der knyttedes Agerbrug til Stormandens Bolig, gav den derved fremkomne Gaard et Navn, skal jeg senere komme ind paa; men disse Navne betegner først og fremmest Gaarden og ikke Boligen.

De fri Germaner har ligesom Stormændene heller ikke haft noget Navn paa deres Boliger, saafremt de boede for sig selv. Hvis de har boet i Landsbyer, har man vel kaldt disse ligesom Stormandsboligen efter Beboerne, enten efter deres Slægtsnavn, saafremt de var ætstore nok til at have et saadant; eller man kan have dannet Navne i Lighed med de danske Bynavne Heddinge, Helsing, Veddinge o. s. v., der, oprindeligt Flertal, betegner Befolkningen som Beboere af Heden, Halsen, Skoven o. s. v. Senere er da disse Navne gaaet over til at betegne Landsbyerne, i hvilke disse Folk boede.

Boligerne for den anden Hovedklasse af Befolkningen, de ufrie og Trællene, har man næppe givet Navne paa denne Maade; ganske vist var ogsaa Beboerne her det vigtigste, thi uden dem kunde Jorden ikke dyrkes og Landsbyen ikke opstaa. Men de var dog mere Ting end Mennesker, og dels var de ufrie og Trællene

næppe værdige til at betegnes med Endelsen -inge paa samme Maade som fribaarne Germaner, og dels var det ogsaa af Vigtighed at vide, hvem de og Landsbyen tilhørte.

Der er tillige nogle fællesgermanske Landsbynavne, de der ender paa -sted, som synes skabte til at betegne Landsbyer beboede af ufrie. De er som Regel sammensatte med et Personnavn, der maa være Ejerens Navn, og -sted, der i de ældre Navneformer er Flertal, og dette Ord vilde passe udmærket paa den enkelte Bolig i en saadan Landsby. Man kunde jo ogsaa tænke paa Navnene sammensatte med -heim, der i alt Fald i de gamle norske Navne forekommer i Flertal, men det er dog tvivlsomt, om man vilde have anvendt et Ord, som betyder Bosted eller lignende paa saadanne Byer. Den fornemme Betydning, som Ordet nu har i de forskellige germanske Sprog, »Hjem«, viser, at Ordet maa have betegnet noget mere anset end en ufri Bondes Bolig.

Selv om Forholdene i Danmark ikke var ganske som i Tyskland, saa var de dog ikke meget forskellige derfra, og man kan da vente at træffe de samme Navne som der, og at de har samme Betydning. I Byerne paa -inge maa vi se den almindelige Befolknings Landsbyer, hvad enten den nu har bestaaet af frie Germaner af ringe Byrd, eller af mere eller mindre frie Efterkommere af den tidligere Befolkning. Muligvis kan man i selve Bynavnene skelne mellem disse to Arter af Befolkning, idet de første særlig skulde have dannet deres Bynavne af Slægternes Navne, medens de sidste har dannet Navnene efter Naturforholdene; de sidste Navne kunde være saadanne som f. Eks. Heddinge (Store og Lille i Stævn's Hd.) af Hede, Helsing (Kirke- og Vinde- i Løve Hd., samt Helsing i Holbo Hd.) af Hals. De fleste af disse Navne maa antages at være ældre end -lev-Navnene, thi der maa have været Beboere i Landet, da Erobringen fandt Sted. Navneskikken kan være ældgammel, men de nuværende Navne behøver jo derfor ikke at gaa saa langt tilbage. Hvor langt op i Tiden man har benyttet denne Navneskik, er heller ikke let at sige.

Man maa sikkert ogsaa fortolke de danske -sted-Navne paa samme Maade som foran er anført for de tyske. Forleddet er her i Landet som Regel et Personnavn og maa være Navnet paa

en Stormand, der engang har ejet Byen. Undersøger man de sjællandske -sted Byers Historie, vil man i de fleste Tilfælde finde bekræftet, at de i Oldtiden eller i alt Fald i den tidligere Middelalder har været i Stormandseje.

I Kong Valdemars Jordebog nævnes som Kongelev Hagedsted og Haraldsted, medens Ringsted tidligere havde været det. I Vigersted ejede Kongefamilien (Erik Plovpenning's Døtre) Gods<sup>1)</sup>, og som forhenværende Kongegods maa vel ogsaa Harrested ved Slagelse betragtes, der fra tidlig Tid ejedes af det af Valdemar I stiftede Antvorskov Kloster. Efter Alsted samt det tidligere nævnte Ringsted har Herreder Navn, og som private Stormænds Gods kan nævnes Harrested i Ø. Flakkebjerg Hd., tilhørende i Begyndelsen af det 14. Aarh. Hr. Karl Pedersen. Osted i Voldborg Hd. tilhørte Roskilde Kapitel, skænket det af Jakob Sunesøn<sup>2)</sup>, og Holsted ved Næstved Skovkloster. Desuden er der de arkæologiske Vidnesbyrd om Stormandsbopæle ved disse Byer, rige Skeletgrave ved Hyllested, Sigersted og Alsted, samt et Bælte af sølvblandet Guld fra Hellested paa Stævns, der dog maaske er lidt ældre.

Udenfor Sjælland er der paa Lolland paa Herregaarden Juellinges Grund gjort et Fund af 4 Kvindegrave fra den romerske Jernalder, hvoraf den ene meget pragtfuldt udstyret. Men Juellinge er det gamle Halsted Kloster, som oprindeligt var Krongods. Man tør utvivlsomt sætte de 4 Grave i Forbindelse med Byen Halsted, selv om disse 4 Kvinder ikke selv har haft Del i Byen, og denne atter i Forbindelse med et Høvdingesæde. Dette bestyrkes, naar man betragter Byens Beliggenhed. Halsted ligger i Lollands Nørre Hd., lige ved den Aa, der danner Grænsen til Sønder Hd., og omtrent midt paa Øens vestlige Halvdel; udenom den ligger i en Kreds langs Herredets Kyst de store Byer paa -lev og andre Endelser: Branderslev, Sandby, Købelev og mange andre, skilte fra Halsted ved nu opdyrkede Overdrev og mindre Byer, især med Endelsen -by. Man kan ikke tvivle om, at disse store Byer langs Kysten allerede har været til, da de 4 Kvinder levede, thi disse har ikke levet af deres egne Hænders Gærning, men mange Bønders Arbejde har maattet skaffe dem Underhold og

<sup>1)</sup> Repert. Nr. 1163, 1164,

<sup>2)</sup> Huitfeldt, Fol. I, S. 214.

endnu flere deres mandlige Slægtninger. Men disse Bønder kan ikke have levet andetsteds end langs Kysten, idet man med Steenstrup i Almindelighed maa gaa ud fra, at de største Byer, som netop ligger her, er de ældste. Ser man altsaa hen til denne Byens Beliggenhed som Centrum for Herredets store Byer, til Byens Navn og til, at Endelsen kun forekommer denne ene Gang i Herredet<sup>1)</sup>, da synes det, at det maa være saaledes, at der i eller ved Byen har ligget et Høvdingesæde. Imidlertid var Byerne paa -sted, som foran anført, rimeligvis Trællebyer eller beboet af ufrie, hvorfor man heller maa søge Høvdingesædet et eller andet Sted i Nærheden af Byen. Og som forhenværende Høvdingeeje er Byen da senere bleven Krongods. I Sønder Hd. har Søllested en lignende tilbagetrukken Beliggenhed inde i Landet, medens Byerne ligger i to Rækker nærmere Kysten. I Fuglse Hd. har Hillested samme Beliggenhed, her ligger dog ved Kysten Øster og Vester Tirsted, i Musse Hd. Vaabensted og Radsted. Desuden findes der enkelte mindre Byer med denne Endelse paa Øen. De fleste af -sted-Byerne ligger som Halsted tilbagetrukne fra de øvrige Byer og ofte i den mere skovbevoksede nordlige Del af Øen. At der undertiden ligger flere i et Herred, er ikke noget Bevis imod, at der har ligget et Høvdingesæde i Nærheden, thi dette kan jo i Tidernes Løb være blevet flyttet, eller ogsaa kan de andre have været i mindre Stormænds Eje.

Paa Sjælland har Hellested i Stævn's Hd. en Beliggenhed, der fuldstændig ligner den, som Halsted har; langs Kysten ligger de store Byer og inde i Landet, skilte fra dem ved Overdrev, Skove og mindre Byer, Hellested, og denne Beliggenhed i Forbindelse med det tidligere omtalte Bælte angiver, at Høvdingens Sæde maa søges her i Nærheden. I Smørum Hd. ligger langs Kysten en Række store Byer, Vallensbæk (8 Bol), Brøndbyvester (11 Bol), Brøndbyøster (11 Bol), Avedøre (6 Bol) og Hvidovre (8 Bol) og inden for disse Herstedvester og -øster, hver paa 7 Bol, og bag disse to Byer igen mindre Byer som Risby og Harrestrup. Omtrent samme tilbagetrukne Beliggenhed har Ørsted i Ramsø Hd., Ousted i Voldborg Hd., Hyllested i V. Flakkebjerg Hd., Hillested i Ø.

<sup>1)</sup> I Herredet ligger nu en Gaard eller lille By, Jysted, der dog tidligere hørte til Sønder Herred.

Flakkebjerg Hd. og Harrested ved Slagelse i Slagelse Hd. Til sidst skal nævnes, at de 3 Byer Ringsted ved Sjællands gamle Tingsted, Sigersted og Alsted, ifølge gamle Sagn Sigerslægtens Kongesæder, ligger tilbagetrukne midt inde i Sjælland.

Gaar man til Jylland, finder man mange lignende Eksempler, jeg skal kun omtale et af dem, hvilket dog adskiller sig fra de øvrige ved, at -sted-Byen ligger ved Kysten, det vil her sige Horsens Fjord, i Stedet for inde i Landet. Der ligger Hansted, hvor Kongen ifølge Kong Valdemars Jordebog ejede Gods. I dens Op-land ligger i Hatting, Nim, Vrads, Tyrsting og Vor Herreder, alle hørende til det gamle Loversyssel, mange Byer med Endelsen -inge, strækkende sig til Hederne i Vest og Himmelbjergsøerne i Nord, mellem dem og særlig syd for dem findes tillige en Del Byer paa -um. Syd for Hansted ligger i Hatting Hd. i Nærheden af hinanden Thorsted, Tyrsted og Ølsted samt lidt sydligere Hedensted. Det hele synes at være en vel afgrænset Bygd med sit Høvdingesæde ved Hansted og maaske til andre Tider ved de 4 andre Byer.

Det synes saaledes at fremgaa baade af Beliggenheden og af arkæologiske Grunde, at i Nærheden af mange -sted-Byer maa Høvdingen for Egnen have boet. At antage ham for boende i selve Byen, er vel ikke sandsynligt, da han næppe har boet Side om Side med sine Bønder, og at antage disse Byer for opstaaede af en stor Hovdingegaard, gaar næppe an, dels er det meget ofte store Byer, og dels adskiller de sig ikke fra andre Landsbyer. Tiden, da disse Høvdinge maa have levet, og altsaa den Tid, da Navnene blev dannede, kan efter Gravfundene sættes til den romerske Jernalder og Folkevandringstiden, selv om nogle af Navnene muligvis kan være fra endnu ældre Tid og nogle maaske yngre.

Byerne paa -um findes her i Landet hyppigst i Jylland, paa Sjælland findes forholdsvis faa, de fleste i Nordsjælland, og det synes endda, at mange af disse ifølge Prof. Steenstrup maa udskilles i en særlig Gruppe paa -rum. Hvad Endelsen -um egentlig betyder, og hvorledes den er fremkommen, er omstridt. Steenstrup har villet fortolke den som en Dativ Flertal, andre mener,

at disse Navne oprindeligt har været sammensatte med -heim, der i Norge, England og Tyskland er en meget almindelig Endelse i Bynavne. Imod den første Forklaring synes dog forskellige Forhold at tale. Man finder i de ældste Former ikke altid -um. Maarum hedder f. Eks. i K. V. J. Martheme, Alume Aleme, Smorum 1085 Smørhem, i K. V. J. Smørhem. Dernæst finder man ofte en Endelse efter -um, saaledes i de ovennævnte gamle Former af Maarum og Alume, ligeledes ofte i Herredsnavne, f. Eks. i K. V. J. Semæhæreth, Hiarmæhæreth, og hertil maaske ogsaa Schammæhæreth og Gramæhæreth, men derimod Graam. Men er -um en Bøjningsendelse, synes det unødvendigt at føje en ny til og kan vel heller ikke gøres. Dertil kommer, at Endelserne jo ellers altid er forsvundne, eller højst bevarede som et enligt e, og dette er i Jylland endda ogsaa forsvundet i Byerne paa -inge, medens netop her Endelsen -um særligt skulde have holdt sig. Endvidere maa det anses for usandsynligt, at Flertalsformen kan være benyttet ved mange af de Ord, som skulde udgøre det første Led i Navnene paa -um, f. Eks. Hald (Skraaning), flere Byer hedder Haldum, Hallum, findes ligeledes som Bynavn alene, Hornum (Hjørne), 4 Byer hedder Hornum, 2 Byer hedder Horne, og der synes ikke altid at være flere Næsser ved de Byer, der hedder Nissum. Desuden forekommer Hjem som første Led i By- og Marknavne, Byen Hjembæk, Hemedale ore ved Topshøj nævnes i Sorøbogen<sup>1)</sup>, Hjemskovene ved Sigersted, Hiemtøffen (Mb.) ved Nakke i Ods Hd.; hertil maa vel ogsaa regnes Hjemvældsgaard ved Gislinge, skønt intet saadant Navn nævnes i Markbogen. Man maa derfor antage -um for i alt Fald i mange Tilfælde at komme af et ældre -heim. .

Hvad der særligt synes at udmærke -um-Byerne paa Sjælland fremfor andre Byer er, at der i dem ofte findes Ornummer og Ornummebol eller andre Tegn paa en forhenværende Storgaard, hvad jeg allerede har udtalt i en tidligere Afhandling<sup>2)</sup>. Det samme er vistnok ogsaa Tilfældet i Jylland, enkelte af Navnene her betegner jo kun en Gaard eller nogle faa Gaarde, der kan være fremstaaet ved Deling af en større Gaard. Janum i Øster

<sup>1)</sup> Scr. Rer. Dan. IV. S. 502.

<sup>2)</sup> Aarb. f. nord. Oldk. 1918, S. 276.

Han Hd., der 1683 bestod af 4 Gaarde, synes saaledes engang kun at have haft 2. Da Navnene paa -heim jo i Norge er Gaardnavne, kan de jo ogsaa her i Landet oprindelig have været Navne paa Gaarde, og saa senere enten være gaaet over paa den By, i eller ved hvilken Gaarden laa, eller ogsaa kan denne have udviklet sig til en By.

Man finder ogsaa Marknavne med Endelsen -um, og ser man bort fra Sønderjylland, hvor de er særlig hyppige, er der i det øvrige Jylland ikke flere, end at de godt kan være Navne paa forsvundne Gaarde eller Byer, især vel det første, da disse let kan forsvinde eller flyttes. Det er en ren Undtagelse, at der i Fly, Fjends Hd., er 3 saadanne Marknavne<sup>1)</sup>. Disse Navne maa vel nærmest siges at styrke Formodningen om, at -heim eller -um betegner en Gaard.

Skikken at danne Navne sammensatte med -heim er efter Rygh<sup>2)</sup> i Norge gaaet af Brug før Vikingetiden, idet der i de norske Nybygder kun undtagelsesvis forekommer saadanne Navne. I England er den yngre end Anglernes og Saksernes Erobring af Landet, og i Syd- og Vesttyskland maa disse Navne være yngre end Romernes Herredømme.

Da Storgaarden oprindelig maa have været Germanerne ubekendt, er den maaske en Efterligning af den romerske Villa. I saa Fald kan den næppe være indført her i Landet forud for og -um-Navnene altsaa ikke være ældre end nogle Aarhundreder efter vor Tidsregnings Begyndelse.

#### 4. *Bynavnene paa -løse.*

En for Danmark og Sverige særegen Endelse i Bynavne er -løse. I det førstnævnte Land er den dog nærmest indskrænket til Øerne, i Jylland findes kun et Par Bynavne, der med nogenlunde Sikkerhed kan siges at ende paa -løse. I Sverige findes den ikke alene i de gamle danske Landskaber, men ogsaa i Gøte- og Svealandene til helt op nord for Mælaren.

Endelsen -løse findes, foruden i Bynavne, ogsaa i Marknavne

<sup>1)</sup> Efter Meddelelse af Svend Aakjær. Nævnes ikke i Mb.

<sup>2)</sup> O. Rygh, Norske Gaardnavne. Forord og Indledning, S. 54.



og det nogle Steder ret hyppigt. Jeg skal nævne disse Marknavne for et Par Egenes Vedkommende. I Omegnen af København findes: Ved Jægersborg Soeløse<sup>1</sup>). Vangede Mb. Nr. 7 Store og Lille Hafvelse aas, Kort 1764—66 Hav Agre; tvivlsomt er maaske Mb. Møgeløs spiels aas, Kort Mygle Spiellen paa samme Bys Mark. Herlev Mb. Nr. 10 Byegeløsz aasz, æ. O. K. Bogløse, laa syd for Byen og Mb. Meenløsze, æ. O. K. Melløse, der laa nø. for Byen. Brøndbyvester Mb. Nr. 8 Medels ager aasz, Kortet ingen Navne. Sengeløse Mb. Nr. 13 Øster og Wester Meenløse agre, æ. O. K. Meenløsene, laa s. for Byen.

I Omegnen af Kallundborg findes: Raklev O. K. Nr. 1 Pudløse Agre, nævnes ikke i Mb., laa sydøst for Byen, op til Kallundborg Hestehave. Kallundborg Ladegaard Mb. Nr. 187 Nye løsholmb, Beliggenhed ubekendt. Tømmerup O. K. Nr. 1 Tavløse, nævnes ikke i Markbogen, laa lige s. for Byen. Østrup, det nuværende Lerchenborg, Mb. Nr. 195 Jærløse aas, maa have ligget n. eller ø. for Lerchenborg. Jerslev Mb. Nr. 189 Miælløsse, O. K. Nr. 1 Melløse Agre, laa ø. for Byen. Svallerup Mb. Nr. 188 Mageløes aas, Kortet ingen Navne. Viskinde Mb. Nr. 198 Sengeløsz aasz, O. K. Nr. 1 Sængeløse Agre, laa langt vest for Byen, ved den nuværende Viskinde Kro. Sejro Mb. Nr. 207 Skaveløse wang, Generalstabens Kort Skagelse Huk. Særlig i denne Egn synes der at være mange Marknavne, der ender paa -løse, og flere af dem minder om Bynavne, men om de alle er ægte, er ikke let at afgøre.

Undersøger man -løse-Byernes Beliggenhed, vil man finde, hvad ogsaa H. V. Clausen gør opmærksom paa<sup>2</sup>), at de ligger i Nærheden af Skove; særlig passer dette paa de nordsjællandske -løser. Det samme er ogsaa ofte Tilfældet med Marknavnene paa -løse i Omegnen af Kallundborg. Pudløse Agre laa lige op til Kallundborg Hestehave, der før var skovbevokset. Østrup, hvor Jærløse aas laa, havde tidligere mod Vest Skovene paa Asnæs, og Vangen, hvori -løse-Aasen fandtes, hed Escheschous wangen. Sængeløse Agre i Viskinde laa lige ved den tidligere skovbevoksede

<sup>1</sup>) Sokkelund Hd.s Tingbog 16. Juli 1674: Soeløse Gerder. E. Nystrøm, Gentofte Sogn, S. 120: »Soløse« Mose (1820).

<sup>2</sup>) Aarb. f. nord. Oldk. 1916, S. 27.

Værsløv Ore. Nye løsholmb ved Kallundborg Ladegaard, der blev besaaet hver 15 Aar, maa have været Udmarksjord, og Skagelse Huk paa Sejro laa ligeledes langt fra Byen. Denne Beliggenhed i Skov og Udmark kan tyde paa, at disse Byer og Navne har noget med Græsgang at gøre. Der er rigtignok ikke Skov ved dem alle nu, men den kan jo være forsvunden, og desuden kan der jo være Græsgang, uden at der er Skov.

De rige Skeletgrave fra Folkevandringstiden er særlig fundne paa Sjælland og Fyen, og netop i de samme Egne af Danmark træffer man -løse-Byerne. Ogsaa paa disse Byers Marker finder man disse Grave; i Engelhardt, Nydam Mosefund nævnes 7 Fund fra -løse-Byer paa Sjælland fra Folkevandringstiden og den nærmest foregaaende Tid, og senere er der offentliggjort endnu flere Fund. Da det vel kun er de færreste Grave, der er komne for Dagens Lys, og da vel ogsaa nogle Fund endnu ikke er komne til Offentlighedens Kundskab, kan man formode, at der paa mange af disse Byers Omraade har været Bebyggelse paa den Tid, selv om den ikke har ligget paa det Sted, hvor Byen nu er. Ogsaa paa en Mængde andre Byers Marker har man truffet disse Grave, f. Eks. paa -lev-Byernes, men da disse Byer har en videre Udbredelse end Gravene, synes de ikke at kunne høre hjemme paa samme Tid som disse, hvad ogsaa er fremført i et foregaaende Kapitel. Derimod taler det, at -løse-Navnenes og Skeletgravens Omraader falder saa nogenlunde sammen for, at disse Navne kan være fra samme Tid som Gravene. Dertil kommer, at Navnene er vanskelige at fortolke, hvad der gør det usandsynligt, at de kan være af meget senere Dato. Paa den anden Side synes de mange Marknavne, der ender paa -løse, at vise, at de heller ikke kan være meget ældre, da der saa ikke vilde være saa mange bevarede. Men et bedre Bevis faar man, naar man undersøger disse Navnes Alder og sammenligner denne med andre Bynavnes, hvilket jeg skal gøre senere i denne Afhandling.

Da de nævnte Grave stammer fra Overklassen, kan man sikkert gaa ud fra, at denne har ejet de fleste af disse Byer, da en Stormandsstand paa den Tid ikke kan tænkes uden Jordegods. Det vil ikke stride mod Besiddelsesforholdene i Middelalderen, idet -løse-Byerne lige saa hyppigt som -lev-Byerne, der jo, som

forhen omtalt, oprindelig var Stormandseje, var i Enkeltmands Besiddelse. Kronen eller Kongen ejede Slagelse og Gamløse paa Ourø, Roskildebispen ejede hele Tølløse, Sengeløse og Ramløse og desuden Gods i mange andre; og en Undersøgelse af de øvrige Byers Ejendomsforhold vil sikkert give til Resultat, at Storbesiddelse ogsaa herskede her.

For at kunne løse Spørgsmaalet om, hvad disse Byer oprindelig var, Landsbyer, Gaarde eller andet, og om ligeledes -løse-Marknavnene oprindelig var det samme, er det nødvendigt at tage nogle andre Marknavne til Hjælp, nemlig dem, i hvilke Ordene Smør, Sol og Bo (Bou, Bues, Boes, Bode o. s. v.) indgaar.

Ordet Smør findes som første Led i mange Marknavne, spredte over hele Danmark. Paa Sjælland paa et Omraade, som er over  $\frac{2}{3}$  af Øen, har jeg fundet ca. 60 Navne. Forleddet er altid stavet Smør, kun et Par Gange Smørre, og der kan vel ikke være Tvivl om, at det er det nuværende Ord Smør, der indgaar i disse Navne. Ordet findes baade i Forbindelse med Ord, der betegner noget ophøjet, Bjerg (6 Navne), Høj (6 Navne), Kuld o. s. v., og hertil maa vel ogsaa regnes Sten (4 Navne), og sammensat med Mose, Kær, Pyt, Kilde o. s. v. Desuden finder man Smøragre, Smørholme o. s. v.; af disse laa dog Smør Agre i Frankerup i Arts Hd. paa en høj Bakke, og det samme kan jo være Tilfældet andre Steder. I Gentoftelaa et Smørkær ved Siden af en Smørhøj og kan jo have faaet Navn af denne. Det mest karakteristiske af disse Navne og det, som bedst forklarer dem, findes i Baarse. I denne By nævnes i Mb. Nr. 311 en Aas »De stycker sønden for Smørslaa steenen« og en anden Aas »Dee aggere norden for Smørslaa steenen«. Paa et Kort fra 1770 (æ. O. K.) kaldes Aasene Smørslag, og paa O. K. Nr. 1, et originalt U. K. fra 1783, Smørlags Agre. Her maa have været en Sten, og paa den har man brugt at »slaa« Smør. Skikken synes gammel, idet der ifølge æ. O. K. ved Siden af Aasen findes anført Nederste og Øverste Korsagrene, hvad der viser, at man engang har betragtet Skikken som hedensk, hvad disse gamle Skikke i Reglen jo ogsaa er. Det har altsaa været en hedensk Oftring, som her er foregaaet, og Meningen med Anbringelsen af Smørret paa Stenen har vel været, at det skulde smelte i Solen, som maa have

været den, man ofrede til. Der er ingen Grund til at tvivle om, at de andre Smørstene ogsaa har været saadanne Offerstene, og man maa ogsaa antage, at Smørbjergene, -højene, -kuldene og de højtliggende Smøragre ligeledes har været benyttede til Ofring. Hvad Smørmoserne og Smørpytterne er blevne benyttede til, ved jeg ikke, men muligvis kan de have noget at gøre med Rensningen af de med Smør indsmurte Genstande, idet der i Kulby i Løve Hd. i Mb. Nr. 224 nævnes en Aas Smørbat, æ. O. K. Smørbads Agre. At det er Solen, som man ofrede til, synes at fremgaa af, at de Marknavne, i hvilke Ordet Sol indgaar, synes at kunne træde i Stedet for de med Smør sammensatte Navne. Man kunde jo lige saa godt opkalde en Høj efter det, som ofredes, som efter den, man ofrede til.

Ordet Bo indgaar ligeledes over hele Landet i en Mængde Marknavne, enten som Bo, Boe, Bou, Bog o. s. v. eller med et s indskudt mellem det og det følgende Led, Boesager, Buesager, Busbjerg eller andre lignende Former. De Former, der har u, findes især i Holbæk Amt, f. Eks. (Mb.) Bugs aas i Ulstrup Refsnæs, Bues ager i Hagedsted, derimod lige ved Siden af i Marken Baukersholm, O. K. Nr. 1 Baadeskiærsholm. Disse Former gaar ned i det nordlige af Sorø Amt, f. Eks. i Fjenneslevlille i Mb. Buds aggre, Store og Lille Baabierigs aas, O. K. Nr. 1 Bus Ager, Store og Smaa Baabierg, liggende ved Siden af hinanden, Haldagermagle, R. K. Buus Krog. Derimod synes Københavns Amt at have Formen Boesager, f. Eks. i Tune og Havdrup. Bo findes tillige som sidste Led i mange Bynavne, og her er det en Nutidsform af et ældre Both(e), der betyder Bod(er)<sup>1)</sup>, og det maa antages, at Bo i Marknavne ligeledes oprindeligt er Bod eller Boder, enkelte Steder finder man da ogsaa Bode som første Led, f. Eks. Nørre Hvalsø Mb. Nr. 96 Boedebieris Aas, O. K. Nr. 1 Bodebiereg. En Bod er en Bygning, der tjener til Ophold for Kreaturer, eller til foreløbig Brug for Mennesker, derimod bruger eller har man næppe brugt Ordet om et fast Opholdssted. Da disse Navne er Agernavne og ret hyppige, maa man sikkert betragte dem som Kreaturboder, hvor Kvæget har haft Ophold for bedre at kunne udnytte Græsgangene.

<sup>1)</sup> Steenstrup, Indledende Studier, S. 115 ff.

Jeg skal i det følgende nævne nogle Eksempler paa, at -løse eller Bo findes sammen med Smør og Sol i By- og Marknavne. Paa Kirke Værløse Mark nævnes i Mb. Nr. 16 Smørknole agre, æ. O. K. Smør Knols Agre, og laa efter Kortet ikke langt fra Lille Værløse Skel. Dette er paa Sjælland det eneste Eksempel paa, at et med Smør sammensat Marknavn ligger imellem to -løse-Byer med samme Navn. Derimod nævnes i Jylland paa Øsløs Mark i Vester Han Hd. i Mb. Nr. 1614 en Smørholm, tilhørende Søndergaard i Øsløs; Holmen var opbrudt af Heden for to Aar siden og maa vistnok have ligget vesten for denne Gaard, mellem Øsløs og Vesløs. Paa Uvelse Mark i Nordsjælland nævnes i Mb. Nr. 33 Soelberigs aas, paa O. K. Nr. 1 kaldet Stoere og Smaae Soelberg; ifølge Generalstabens Kort ligger dette Solbjerg langt østen for Byen lige ved Kollerød Mark. I Mb. Nr. 250 for Ondløse, Mærløse Hd., anføres Stoere Smørbiere, O. K. Nr. 1 Smørbiereg Agre, der laa syd for Byen ikke langt fra Skellet til Østrup Mark, der strækker sig nær ind til Ondløse. Paa Haslev Mark nævnes i Mb. Nr. 131 Smør ager aas, der ikke findes paa O. K. Nr. 1, men synes at have ligget vest for Byen, vest for denne laa Truelstrup, paa hvis Mark der ifølge samme Mb. var en Menløse aas. Paa Sejro var ifølge Mb. Skavelsøe wang, Generalstabens Kort Skagelse Huk, her laa tillige Soelhøys agre, O. K. Nr. 1 Soelhøys Agre, der ifølge Kortet laa paa selve Hukket, langt nord for Sejroby. I Mb. Nr. 166 for Ting Jellinge nævnes Smørbiereg aasz, O. K. Nr. 1 Store og Smaa Smørbiereg; syd for Byen ligger Sønder Jellinge, hvor der i Mb. Nr. 171 findes nævnt Smørbiere aasen, O. K. Nr. 1 Smørbiereg Ag., disse Aase maa efter Belliggheden have Navn efter samme Smørbjerg; paa den sidste Bys Mark anføres tillige i Mb. Slagels aaszen, der paa O. K. Nr. 1 kaldes Aagelse Ag., liggende nv. for Byen, syd for Smørbiereg Ag.; sammesteds nævnes i Mb. Bogs eng, der synes at svare til O. K. Nr. 1, Baus Ag. eller Boeskieg Ag., der laa mod sydøst i et Hjørne af Marken. Nordøst for Bjæverskov laa den lille By Skolkerup, hvis Jord nu hører under Spanager, og her nævnes i Mb. Nr. 288 Hesløs aas og Smørpollen eller Smørpølen. I Mb. Nr. 7 for Gentofte nævnes Smørhøys stykkerne, paa Kortet 1764—66 Smør Høys Stykkerne, i samme Mb. findes Bou spield, der maa have ligget inden for

Smørhøjen, samt Baasmoszeholm og Baas agere, paa Kortet kaldet Bovs Moose og Baads Agre, der maa have ligget uden for Højen. I Ølstykke var ifølge Mb. Nr. 36 Smørbiereg aas, O. K. Nr. 1 Smørbiereg, der laa øst for Byen, og Boudys aas, O. K. Nr. 1 Boedys, der var beliggende langt nord for Byen og Smørbjerg. I Gørløse nævnes i Mb. Nr. 34 Solhøis aasz, U. K. Sole Høys Agre, der laa noget syd for Byen; her var ligeledes ifølge Mb. Boeholms aaes, U. K. Boe Holme, der laa langt fra Byen syd for denne, og efter U. K. Boekilde Holme, der laa i Nærheden af Solhøjen; paa denne Bys Mark var ifølge Mb. Smørholmen, der ikke nævnes paa Kortet, men maa have ligget lige nord for Byen. Nordøst for Byen Hagedsted i Tudse Hd. ligger Audebo, hvor der i Mb. Nr. 257 nævnes Neyre Smørbieregs agere og Øverste Smørbiereg aas, paa O. K. Nr. 1 kaldet Nederste og Øverste Smørbiereg, der laa syd for Byen. I Gammelrand i Skippinge Hd. var ifølge Mb. Nr. 201 Soel høys aas og Baas agre, beliggende i Kirchewangen, der laa mellem Byen og Bregninge; O. K. Nr. 1 har ingen Navne, men det første Navn genfindes muligvis paa O. K. Nr. 1 over Bregninge som Nordre og Søndre Polebiereg, hvilken Form kan tilskrives en Høre- eller Skrivefejl. I Kyringe var efter Mb. Nr. 245 en Boebiereg wang, O. K. Nr. 1 Bogbiereg Mark, og i denne Vang nævnes i Mb. Smør agre aas. De to Aase i Baarse benævnte efter Smørslaastenen er tidligere anført, i samme Vang som disse nævnes i Mb. Boesz pille stycker [= Boesspield], der ikke findes paa Kortene. Tilsidst skal anføres Fjenneslevlille, hvor et Frøsbjerg synes at træde i Stedet for et Smør- eller Solbjerg. Her nævnes i Mb. Nr. 140 Stoere (og Lille) Frøsbierig aas, paa O. K. Nr. 1 kaldet Store og Lille Frøsbjerg, desuden fandtes her de foran anførte Navne sammensatte med Bo (Bus Ager og Baabiereg).

Mange af de nævnte Sol- og Smørhelligdomme ligger temmelig langt fra den By, paa hvis Mark de findes, og man kan formode, at de tillige har været knyttede til noget andet, en anden By, en Gaard ude paa Marken eller noget i Retning af en Sæter. I Kirke Værløse laa Smør Knols Agre 1400 mt. fra Byen, og det synes urimeligt, at man har gaaet saa langt bort for at ofre, selv om maaske Græsgangene laa herude. I Uvelse maatte

man gaa c. 2200 mt. for at komme til Solbjerget, paa Sejro 3000 mt. til Solhøjen, Smørstenen ved Baarse laa i en Afstand af c. 1000 mt. fra Byen; paa Vandløse Mark i Mærløse Hd. nævnes paa O. K. Nr. 1 en Solebiergs<sup>1</sup> Mose c. 1600 mt. nordvest for Byen. I Thorslundemagle var ifølge Mb. Nr. 11 Soelehøys aas nu Solhøj, der ligeledes ligger langt ude i Marken. Disse Afstande fra Byerne bliver kun forklarlige, hvis der her ude har ligget enten en anden By eller en Gaard, der var fælles med Byen om Helligdommen; derimod synes nogle Kreaturboder alene næppe tilstrækkelige til at forklare Afstanden, thi Ofringerne er vel ikke blevne besørgede af underordnede Kvæghyrder, men af den fornemste Mand i Byen eller den, der ejede Gaarden og Jorden her. Lidt østen for Smør Knols Agre paa Kirke Værløse Mark begynder Lille Værløses Jord; her ved denne By er gjort et Fund fra Folkevandringstiden, der tillige med en Sael aas viser, at her har boet Stormænd, medens Ladager aas og Hougaars aas siger os, at her har været en større Gaard, der endnu var til 1370, da Roskildebispens Jordebog blev affattet. At man i Byen har drevet Kvægavl fremgaar af, at der til den hørte et stort Omraade med Overdrev og Skov, medens Kirke Værløse intet Overdrev havde. Man maa af dette slutte, at Smør Knols Agre var fælles for disse to Byer. Smørholmen paa Øsløs Mark laa mellem denne By og Vesløs, ved hvilken nu ligger en Hovedgaard, Vesløsgaard. Det synes imidlertid, at her i Vesløs har ligget en endnu ældre Gaard, idet denne Bys Mark faldt i to Dele, af hvilke nogle Gaarde hovedsagelig havde den ene og nogle den anden. Det synes at vise, at der i Byen har været noget i Retning af et Ornum, altsaa en gammel Storgaard. Paa Sejro ligger Solhøjen og -løse-Aasen ved Siden af hinanden, langt fra Byen. Er Solhøjen virkelig en Helligdom, maa -løse-Navnet anses for ægte, og her har altsaa ligget en By eller Gaard, vel snarest det sidste, da her ude ikke er meget Plads til en By. I de to første Tilfælde ligger altsaa Smør- eller Solhelligdommen mellem en By paa den ene Side og en By eller en forhenværende Gaard paa den anden Side. Paa Sejro ligger den maaske nærmest ved Siden af -løse-Navnet. Med Navnene paa Bo er det ligesaa, vi har en By og ude paa Marken et Smør- eller Sol-Marknavn, det sidste ofte liggende ved Siden

af Bonavnet, undertiden imellem Byen og det, f. Eks. i Ølstykke. Her svarer Bonavnenes Beliggenhed fuldstændigt til -løse-Byernes og -løse-Navnenes, og man kan derfor formode, at de begge i Virkeligheden betegner det samme. Endvidere kan tilføjes, at der paa et R. K. over den lille By Snekkerup i Faardrup Sogn nævnes en Aas Gamløse, og i Nærheden paa Byens egen og paa Faardrups Mark flere Aase med Navnet Bodebierge. Her finder man altsaa ligeledes et -løse-Navn i Forbindelse med et Navn, der siger os, at her har ligget nogle Boder. Af disse Forbindelser mellem -løse-Navne og Bo-Navne, der gensidig kan erstatte hinanden, synes at fremgaa, hvad -løserne har været, thi Boderne kan kun betegne, at her har været holdt Kvæg. Dette vil passe udmærket med, at -løse-Byerne ligger i Nærheden af Skove, og det staar ikke i Modstrid med de mange Smørhelligdomme, thi det synes rimeligt, at man har ofret det, man helst vilde have igen. At Smør var en yndet Spise hos de rige Germaner, erfarer man af Plinius, der skriver, at det var Barbarernes (det er Germanernes) kæreste Føde<sup>1)</sup>.

De nuværende -løse-Byer er nu alle Landsbyer, og -løse-Navnene ligger i de fleste Tilfælde paa en Landsbymark. Derfor er der dog ingen Grund til at antage, at -løserne oprindeligt er Landsbyer, thi i den Tid, der er forløbet siden de dannedes, kan de jo have udviklet sig til Byer, de kan i alt Fald ikke have været saa store som nu, thi paa det samme Omraade kan der jo leve mange flere af Agerbrug end af Kvægavl. Man vilde heller ikke have betegnet en Landsby som Boder. De nuværende Landsbyer med Endelsen -bo maa betragtes paa samme Maade som Bonavnene paa Markerne, i alt Fald var der som foran anført et Smørbjerg ved Audebo, ligesom der nord for Nøddebo paa Generalstabens Kort findes anført en Smørsten. Denne Bys Navn viser tillige, at her maa have været Kreaturboder. Disse Byer maa da ligeledes have været -løser og først senere have udviklet sig fra en Gaard til en By.

Ligeledes siger det store Antal af -løse- og Bo-Marknavne, at -løserne maa have været Gaarde, da saadanne lettere forsvinder end Byer; Beboerne i disse skulde jo bo et Sted, og derfor vilde

<sup>1)</sup> Schrader, Reallexikon, 2. Opl., S. 176.



-løserne sikkert ikke være blevne nedlagte saa ofte, hvis de havde været Byer.

Mange af -løse-Navnene findes desuden paa Smaabyers Marker, der ikke var stort større end en Gaard. Skolkerup er endog nu kun en Del af en Gaard. Østrup paa Asnæs, hvor Jærløse aas laa, var 1688 8 Gaarde, men da den ene, tilhørende Universitetet og lige stor med de andre, kun var paa 1 Øre i Skyld<sup>1)</sup>, kan hele Byen i Middelalderen ikke have været paa mere end 1 Mark i Skyld, altsaa en temmelig lille By, meget mindre end mange af Roskildebispens Herregaarde 1370. Det foran nævnte Snekkerup, Atterup ved Bavelse, hvor der i Mb. Nr. 328 nævnes en Boosz aasz, Engelstofte, hvor der i samme Mb. findes anført en Aas Boesz krog, Trællerup ved Roskilde, hvor der ifølge O. K. Nr. 1 var en Solhøj, er kun smaa Byer. I Jydstrup i Ringsted Hd., syd for de store Skove ved Skjoldenæsholm, var der et Smørbjerg, og her havde Roskildebispen i Middelalderen en stor Gaard. Dertil kommer, at der undertiden findes to -løse-Navne paa en Bys Mark, f. Eks. i Herlev, eller et -løse-Navn paa en -løse-Bys Mark, f. Eks. i Sengeløse, skønt muligvis undertiden det ene Navn kan stamme fra en -løse paa en Nabobys Mark. Dette synes at tale for, at -løserne er Gaarde.

Af Kirke og Lille Værløse skulde som foran anført den sidste have været den egentlige -løse; Kirke Værløse maa da have været en Bondeby, idet saadanne og -løserne ofte synes parvis sammenknyttede, og paa den maa da -løsens Navn være overført, sikkert fordi de stod i en eller anden Forbindelse med hinanden. Det vil da være rimeligst at antage, at Lille Værløse var en Stormandsgaard indrettet ved Bondebyen Kirke Værløse, muligvis paa et Overdrev tilhørende den, og af den Mand, som ejede den. Her har -løsen og Bondebyen samme Navn, men der er næppe noget til Hinder for at antage, at de nu kan have hver sit, hvor -løsen da ikke er nedlagt. Mellem Ondløse og Østrup laa som foran anført et Smørbjerg, man kan sammenstille disse to Byer med Kirke og Lille Værløse, i begge Tilfælde skulde da den ene By være en gammel Bondeby og den anden en forhenværende -løse. Da Ondløse er større end Østrup, er det sandsynligst, at den er

<sup>1)</sup> Repert. Nr. 1836.

Bondebyen og den anden By -løsen. Langt øst for Uvelse ligger et Solbjerg, her kunde -løsen være forsvundet, men helt umuligt er det ikke, at den har ligget paa Kollerød Mark øst for Uvelse, og at Kollerød er en Fortsættelse af den, idet Solbjerg ligger mellem disse to Byer. I mange andre Tilfælde kan -løse-Byen sikkert ikke være den oprindelige -løse, men denne maa søges paa dens Mark eller i en Naboby. Saafremt Herringeløse indeholder et Bynavn Herringe, kunde dette være det gamle Navn paa Byen, og denne altsaa en Bondeby, medens -løsen har ligget et andet Sted enten paa Byens Mark, eller hvor Nabobyen Hvedstrup nu har sine Jorder. Navnet Herringeløse viser tillige, at Bondebyen og -løsen maa have staaet i Forbindelse med hinanden. Paa Benløse Mark i Ringsted Hd. nævnes paa O. K. Nr. 1 en Aas Bindingebø, der maaske siger, hvor -løsen her har ligget, Bindinge skulde da være det gamle Navn paa Bondebyen Benløse, dette Navn kan muligvis staa i Forbindelse med første Led i Ordet Bindinge. Tilsidst skal anføres, at ved Slaglille i Alsted Hd., tidligere Slagløselille, laa før Byen Slagelsebo, nu Sorø store Ladegaard, der maa opfattes som den egentlige -løse her.

Det synes af det foregaaende at fremgaa, at -løserne oprindeligt er Gaarde, bestemte til Kvægbrug, at de meget ofte har staaet i Forbindelse med en Bondeby, og at de, som det synes, i Reglen er indrettede paa dennes Mark eller paa dens tilliggende Overdrev og Græsgange. Da der i Folkevandringstiden, fra hvilken Tid -løserne ifølge det tidligere anførte kan stamme, var en rig Overklasse, har denne vel ejet baade Byen og -løsen. Byen maa være den ældste af disse to, idet en Stormandsstand næppe kan tænkes uden en Bondebefolkning, og en saadan har der sikkert fra gammel Tid af været her i Landet. De fleste af Bo-Marknavnene maa ligeledes oprindeligt have været -løser, dog er nogle af dem vistnok af nyere Oprindelse. Endvidere synes Smørbjerg i Audebo og Smørstenen ved Nøddebo at vise, at Byerne med Endelse -bo ogsaa i Virkeligheden har været -løser, selv om de maaske ikke har baaret et -løse-Navn.

Tilsidst skal jeg omtale Gamløse og Bybjerg paa Ourø, der havde fælles Marker, hvoraf følger, at Gaardene i den ene By maa være udflyttede fra den anden. Den første af Byerne havde

6 Gaarde og den anden 28, af disse var to, en i hver By, fælles om et Ornum. Disse to Gaarde laa dog ifølge O. K. Nr. 1 mellem Byerne, hvor ogsaa den største Del af deres Jord var beliggende. I Gamløse ligger Gaardene saa langt fra hinanden, at der kunde anbringes flere endnu i denne By. Det synes at være et Tegn paa, at Gamløse maa være Udflytterbyen, idet man vel først vilde have anbragt saa mange Gaarde i Byen som muligt, førend man anlagde en ny By paa Marken. Derimod ligger Gaardene i Bybjerg meget nær ved hinanden, og nogle har man endda maattet anbringe paa Gaden. Da Gaardene i de to Byer tidligere maa have ligget sammen, er det rimeligt, at de har ligget i den, der er overfyldt, og denne By, det vil sige Bybjerg, skulde altsaa være den ældste. Tillige har nogle af Gaardene i Gamløse Tofter ved Bybjerg, hvad ligeledes viser, at de oprindeligt har hørt hjemme her. Man maa derfor anse Gamløse for en Udflytterby fra Bybjerg. Men i saa Fald kan den ikke have været en selvstændig Ejendom, en -løse. Dog Byens Navn bliver forklarligt, naar man antager, at den er en Fortsættelse af en -løse, idet Gaardene her er udflyttede paa dennes Plads, efter at den er bleven nedlagt. -Løsens Navn kan ogsaa være overført paa Bondebyen og bevaret i Udflytterbyen fra den, Gamløse, medens den gamle By senere har faaet Navnet Bybjerg.

Da -løserne var Kvægbrugsgaarde og Bygningerne paa dem Boder, kan Datidens Stormænd naturligvis ikke have boet paa dem. Men da der imidlertid maa have hørt et stort Areal til mange af disse Gaarde, har Stormændenes Bolig sandsynligvis ofte ligget inden for -løsernes Omraade, selv om det ikke altid var Tilfældet.

Der findes endnu nogle Marknavne, der bør omtales sammen med -løserne, nemlig de, der begynder med Tune, Hus og Borg (Borre). Af Tune-Navne kender jeg c. 12 paa Sjælland foruden Byen Tune; de ender som oftest paa -mose eller -kær. Navnenes ringe Antal taler for, at de maa være gamle, og da der ikke synes at være nogen Plads til disse Navne efter -lev-Folkets Erobring af Landet, kan de maaske høre hjemme i -løse-Tiden.

Mange Marknavne er sammensatte med Hus, og de kan jo hidrøre fra forskellige Tider, skønt Forbindelsen af Hus og -heim

i Husum viser, at nogle af dem kan stamme fra -heim-Tiden. I Nørrehyllinge findes en mærkelig Forbindelse af Hus med to andre Navne Smør og Port. I Mb. Nr. 102 nævnes i samme Vang Porthøigs aas, Smørre høigs aas og Huusbiergs aas, ifølge O. K. Nr. 1 hed de Store og Lille Porthøis Agre, Store og Lille Smørhøis Agre og Huusbierg Agre, og de laa i en Række østen for Byen, Porthøis Agre inderst og Huusbiergs Agre yderst. Af Forbindelsen af Hus med -heim og Smør kan maaske formodes, at dette Ord har været Betegnelsen for Stormandsboligen i -løse-Tiden, i alt Fald har man næppe brugt det om Kreaturboder.

Navnene, der begynder med Borg, finder man ikke sjældent ved Kysterne i Nordvestsjælland. Paa Sejro laa meget langt fra Byen, nord for Skagelse Huk ifølge O. K. Nr. 1 Borre Bierg, et Navn, der ikke nævnes i Markbogen. Bjerget maa ikke forveksles med det kendte Borrebjerg nærved Sejro By, hvor der er gjort et Bopladsfund fra den ældre Jernalder. Paa Refsnæs nævnes i Mb. for Ulstrup Borrespield og Bugs aas og i Mb. for Raklev Boere hiegs dael, paa O. K. Nr. 1 kaldet Borbosdahl. Aasen laa lidt vest for Pudløse Agre og lige ved Kallundborg Hestehave. Paa den anden Side af Fjorden nævnes i Mb. for Østrup, nu Lerchenborg, Store Borrebierge liggende i samme Vang som Jærløse aas. Ved Kjeldstrup i Kirke Stillinge Sogn findes paa et R. K. nær ved Byen Buusagre og Børreagre. Tilsidst skal nævnes, at ved Uggerløse i Arts Hd. ligger Voldstedet Børreren, der dog kan have staaet i Forbindelse med Herredets Tingsted, som i alt Fald i Middelalderen laa her i Nærheden, dog paa Nabobyen Ubbys Mark. Alle disse Borg-Navne liggende ved Kysten i Omegnen af Kallundborg og alle i Nærheden af -løse- og Bo-Navne viser, at Sjællands Beboere maaske ikke har siddet i en saa tryk Ro og Uforstyrrethed, som Manglen af Mosefund lader formode, især da disse Borg-Navne ogsaa andre Steder paa Øen forekommer i Forbindelse med -løse.

Man finder, som før sagt, mange Marknavne med Endelsen -løse, men jeg ved ikke af, at der findes nogle, der begynder med dette Ord. Dette er paafaldende og kan maaske hjælpe til at forklare, hvad -løse betyder. Hvis dette Ord har haft Betydningen Eng, Græsgang, Skov eller noget andet i Naturen, da skulde man

vente, at det ogsaa fandtes som første Led i Marknavne; ligesom man f. Eks. har Engbjerg, Skovbjerg, Orebjerg o. s. v., saa skulde man ligeledes finde f. Eks. Løsebjerg, Løseager o. s. v., men saadanne Navne finder man ikke<sup>1)</sup>. Derimod er der en Mængde Marknavne, benævnte efter Boderne paa -løserne, f. Eks. Boesager, Bobjerg, Boggaard (Mb. Særsløv, Skippinge Hd.), Buusgieris aas (Mb. Frankerup, Arts Hd.) og Busgierds aas (Mb. Søndersted, Mærløse Hd.), skønt man her lige saa godt kunde anvende Ordet -løse. Særlig for de 3 sidste Navnes Vedkommende skulde man vente en Sættelse med dette Ord, og endnu mere gælder dette om et Navn som Bogskrogs Agre paa O. K. Nr. 1 over Flakkebjerg, lige ved Skellet til Vemmeløse. Man kunde formode, at -løse oprindeligt vel har haft en Betydning af Græsgang eller lignende, men her i Landet kun var brugt som Navn paa Gaarde; dette synes dog heller ikke rimeligt, thi naar -heim, der dog er langt sjældnere end -løse, kan findes som første Led i Navne, saa maatte det samme ogsaa kunne være Tilfældet med -løse.

Der er en anden Endelse, -lev, der heller aldrig forekommer som Forled, fordi den har Hentydning til Byens Ejendomsforhold og ikke til Naturforhold. Det kan formodes, at -løse da ogsaa henviser til Ejendomsretten, og man kan da med Dr. Dyrland antage, at -løse staar i Forbindelse med Verbet at løse i Betydning indløse, købe, eller ogsaa med Olufsen mene, at det kommer af samme Verbum og betyder at fraløse, skille. Den første Forklaring er næppe rigtig, thi Stormændene, der ejede -løserne, har vel ogsaa ejet den vedliggende Bondeby, og saa skulde den ogsaa have heddet -løse, hvad ifølge det foregaaende ikke kan være rigtigt, og hvorfor skulde disse købte Byer eller Ejendomme just bruges til Kvægbrug? Olufsens Forklaring vilde passe bedre, den vilde betegne -løsen, eller den Jord, hvorpaa den laa, som fraskilt Bondebyen, hvortil den jo ogsaa ifølge det foregaaende tidligere skulde have hørt; og den forklarer den parvise Forekomst af en -løse og en Bondeby. Men er Erhvervelsen ikke foregaaet ved Køb, da maa man formode, at den er sket med Magt, og da maa man antage, at der, før -løserne fremkom, er foregaaet en Erobring af Landet. Efter Svend Aakjærs Me-

<sup>1)</sup> I Postadressebogen nævnes dog Løsebækshuse ved Allinge paa Bornholm.

ning<sup>1)</sup> skal Forleddet i -løse-Navnene ofte indeholde et Ord, der betegner et Gærde eller lignende. Dette kan godt stemme overens med en Fraskillelse med Magt, idet da Gærderne, der skilte -løsen fra Byen, maa have stukket Bønderne i Øjnene og derved let være blevne knyttede til -løsernes Navne. En Invasionshypotese er alt fremført af Dr. H. A. Nielsen, men om de nye Beboere er komne fra Rhinegnen, som han mener, kan ikke ses af By- og Marknavnene, derimod peger flere af disse hen til Sverige. De mange romerske Varer kan, saafremt det var Heruler, der da boede paa Sjælland, være hjembragte af disse fra romersk Krigstjeneste, hvortil dette Folk blev meget anvendt.

##### 5. *Bynavnene paa -tofte, -by, -torp samt Naturnavne.*

Da Danerne, efter de forholdsvis faa -lev-Byer at dømme, var et Folk af Stormænd, kan man vente, at de ogsaa om ikke straks saa dog senere har haft Storgaarde, og at disse Gaardes Navne endnu kan være til Stede i vore Landsbynavne, idet Gaardens Navn, dersom den laa i en By eller paa dens Mark, er blevet overført paa Landsbyen.

Ved Tofte forstod man i Fællesskabets Tid den nærmest bag ved Gaarden liggende Jord, som var dens Særeje. Som saadan blev den ofte undtagen fra Rebning, naar en saadan fandt Sted. Ogsaa ifølge de gamle Landslove var Toften Særeje, der kunde indhegnes af Ejeren eller Brugeren, om han vilde det. Man kan da formode, at Ordet ogsaa i Bynavne har været Navn paa det, der var en enkelt Mand tilhørende, hans Særeje.

Af Byer og Gaarde med Endelsen -tofte findes der paa Sjælland 21. Af disse har 2, Gentofte og Herregaarden Vemmetofte, ved hvilken der forøvrigt tidligere laa en By, over 100 Tdr. Hartkorn, henholdsvis c. 187 og c. 119 Tdr., foruden Skovskyld, 7 andre har mellem 50 og 100 Tdr., 9 mellem 25 og 50 Tdr. og 3 under 25 Tdr. Hartkorn<sup>2)</sup>, det er altsaa ofte smaa Byer, den mindste er Faarentofte med c. 19 Tdr Hartkorn. Af Markbøgerne og andre historiske Kilder kan endnu ses, at der 1682 eller i Middel-

<sup>1)</sup> Danske Studier 1922, S. 34 ff.

<sup>2)</sup> Ifølge Sogneprotokollerne til Matriklen af 1844.

alderen var eller havde været en større Gaard i mange af disse Byer. Vemmetofte var og er endnu en Herregaard, i Gentofto nævnes i Middelalderen Gentoftogaard, der synes at have ligget mod Nord i Byen ved Kirken; der maa imidlertid her have været en endnu ældre Gaard beliggende mod Syd, thi de to Bol, der havde deres Tofter og Gaarde her paa den Side af Byen, hvor Smørhøjen og Bonavnene fandtes, og som bestod henholdsvis af Gaardene Nr. 6 og 17 samt Nr. 2 og 5<sup>1)</sup>, maa engang have udgjort een Ejendom, thi dels har de to Bol i de fleste Aase Agre ved Siden af hinanden, og dels har den ene Gaard i et af Bolene i nogle Aase byttet Plads med en af Gaardene i det andet Bol, hvad der vel kun kan gøres, naar begge Bolene var een Ejendom. Hovedparten af Gaardene i Gentofto laa vest for Gaden med deres Tofter ned mod Søen, medens Agerjorden laa foran Gaardene paa den anden Side af Byens Gade. Dette maa være et Tegn paa, at Bebyggelsen her er gammel og stammer fra en Tid, da Agerjorden ikke spillede nogen videre Rolle, da man ellers vilde have lagt Gaardene saaledes, at Søen var foran dem, og Tofterne og Agerjorden laa samlet bagved Gaardene. Byen maa sikkert gaa tilbage til den Tid, da her ved Smørhøjen laa en -løse. De 4 nævnte Gaarde eller i alt Fald deres Tofter laa syd for de øvrige Gaarde ved Enden af Gaden, og denne afsides Beliggenhed lader formode, at de er yngre end den Del af Byen, der laa vest for Gaden. Blandt de andre -tofte-Byer minder Navnet Saltofte, der findes to Steder paa Sjælland som Bynavn, og som maa være sammensat med Sal, om at der ved disse Byer har været en Stormandsbolig; Almstofte og Horsetofte og det nu forsvundne Wrabbetoftæ var Sæde for et af Roskildebispens Fogderier (exactio); desuden havde denne en Hovedgaard i Aastofte i Odsherred og en Brydegaard i Fredtofte i Lynge-Kronborg Hd. Byen Gaasetofte i Arts Hd., hvor der siden og vel allerede dengang var en Hovedgaard, tilhørte indtil 1320 Ringsted Kloster<sup>2)</sup>, Byen Evetofte 1366 Hr. Niels Aagesen<sup>3)</sup> og Byen Røstofte c. 1370 Roskildebispen. I Middelalderen var der Hovedgaarde i Tyvstofte og Søtofte, selv om dette ikke er noget

<sup>1)</sup> Efter Matriklen af 1688.

<sup>2)</sup> Repert. Nr. 1301.

<sup>3)</sup> Repert. Nr. 2804.

Bevis for, at der i Oldtiden har været en Storgaard i disse Byer. En Laaespieldtz ager aas i Lundtofte er vist ogsaa et Tegn paa en Storgaard, i alt Fald laa i Gaasetofte en Aas Ladager syd for de to sammenbyggede Gaarde, der, liggende lidt fra de øvrige, maa have været den gamle Hovedgaard her. Selv om der endnu er nogle Byer paa -tofte tilbage, hvor der ikke vides at have været nogen Herregaard eller anden større Gaard, saa viser dog de alt nævnte Byer hen paa, at Byerne paa -tofte har været Stormands-eje, og at der i dem rimeligvis har været en Storgaard, og i de andre kan da denne være forsvundet ved Omrebning, eller de mindre Byer kan ligefrem være fremkomne ved Deling af en Gaard. Dette kan ogsaa have været Tilfældet ved Byer, der nu er temmelig store; Røstofte, der nu har 87 Tdr. Hartkorn, havde tidligere kun 2 Mark Jord<sup>1)</sup>.

Ved en By forstaar man nu her i Landet en Købstad eller en Landsby. I Svensk betyder Ordet nu en Landsby, men i nogle svenske Dialekter har det Betydning af Gaard, hvad Ordet ogsaa kan have i Oldnordisk, hvor det dog ogsaa betegner en Købstad. Jeg har tidlige udtalt<sup>2)</sup>, at Endelsen -by i vore Landsbynavne fordem har haft Betydningen Gaard og begrundet denne Mening med, at der i disse Byer ofte fandtes et Ornum eller en større Gaard eller Tegn, der viser, at der har været en saadan. Det er dog ikke allevegne Tilfældet.

I Københavns Amt, hvor der 1688 var c. 32 Byer med denne Endelse, fandtes der 1682 kun Ornummer eller Ornummebol i Taarnby, Lyngby i Sokkelund Hd., Viby og vistnok ogsaa i Sæby i Voldborg Hd. samt et forhenværende Ornummebol i Lyngby i Voldborg Hd., der 1682 var solskiftet, men hvor der i Markbogen nævnes en Ornum Aas i hver Vang. Desuden fandtes i Højby en større Gaard, der maaske ogsaa maa regnes hertil. I enkelte andre Byer kan den forhenværende Storgaard maaske paapeges. I Brøndbyvester er det sandsynligvis de to største Gaarde i Byen, hver paa et Bol, liggende ved Siden af hinanden vest for, det vil sige bag Kirken. I Brøndbyøster laa de to sydligste Gaarde paa den vestre Side af Gaden, hver paa et Bol, lidt fra de øvrige og

<sup>1)</sup> Ser. Rer. Dan. VII, S. 7.

<sup>2)</sup> Aarb. f. nord. Oldk. 1918, S. 273 ff.



er vel Storgaarden her. I Valby ved København laa nord for Gaden to Gaarde, hver paa et Bol, der, saafremt Valby maa forklares som Byen, det er Gaarden, paa eller ved Volden, hvilket Ord vel nærmest betegner Græssletten i Modsætning til Agerjorden, maa have udgjort den egentlige Valby, thi de fleste Gaarde laa syd for Gaden, og her har vist ogsaa den oprindelige Agerjord ligget. Men i flere af Byerne med denne Endelse søger man dog forgæves efter en stor Gaard eller Bevis for, at der har været en saadan. Mange af dem er imidlertid solskiftede, og fra disse Byer maa man se bort, og i andre kan Gaarden være forsvundet ved Bolskiftningen, idet den allerede da kan være bleven delt mellem flere Bønder. Ofte var det nemlig ikke nødvendigt at have alle disse store Gaarde. Roskildebispens har beholdt mange af sine, men Kapitlet, hvis Gods især var beliggende her i Amtet, synes ikke at have ejet saa mange. Dertil kommer, at disse Gaarde ofte vel ikke har været saa meget store.

Imidlertid kan, hvor to Byer af samme Navn ligger ved Siden af hinanden, den ene, især hvis den er mindre end den anden, have været den egentlige »By«, det vil sige en Gaard. Dette kan være Tilfældet med Store og Lille Karleby, Store og Lille Valby samt maaske med Store og Lille Salby, der dog ligger i Markfællesskab med hinanden. Hvis Valby har den foran omtalte Betydning, saa vil Betegnelsen Valby passe udmærket paa den noget fra Store Valby liggende Lille Valby, og Navnet skulde da fra denne Gaard være overført paa den gamle By, Store Valby. Paa Amager ligger Store Magleby og Maglebylille, af hvilke den første 1370 var paa 10 Bol og altsaa fuldt berettiget til at kaldes Magleby, men det vilde da være mærkeligt, at man ogsaa har givet den mindre By samme Navn, selvom den var en Udflytterby fra den anden. Men Navnet Magleby i Betydning »Storgaard« vilde ligeledes passe paa Maglebylille, thi med sine 6 Bol havde denne Gaard været langt større end Ornumgaarden i Taarnby. Navnet Magleby forekommer som Bynavn flere Steder i Landet, og ved den ene af disse, Magleby i Stævn's Hd., synes Betydningen Gaard at være den rigtige, thi Byen var ifølge Præsteindb. 1651 skiftet i 8 Bol, hvad der ikke vilde berettiget den til Navnet Magleby, idet Nabobyen Strøby ifølge Markbogen var paa 16—17 Bol. Disse

to Byer var vel i Hartkorn og Areal saa nogenlunde lige store, men her bør vel ses paa den ældste Størrelseansættelse, Antallet af Byernes Bol. Derimod var der i Magleby en øde Hovedgaard, der 1370 sammen med 6 øde Gaarde gav 40 Pund Korn i Landgilde<sup>1)</sup>, og denne Gaard er meget større end den, som synes at have været i Strøby.

At Gaarden, som ved de tidligere omtalte Dobbeltbyer, har ligget ude paa Marken og ikke ved Landsbyen, haves der andre Eksempler paa. Saaledes ligger Sæbygaard ved Tissø og maa være den egentlige Sæby«, men selve Byen ligger et Stykke fra Søen. Paa Stifts-Bjergby Mark er i Kirkebjerg fundet Murlevninger<sup>2)</sup>, hvad der viser, at her har staaet Bygninger, og det synes ikke urimeligt at antage, at Gaarden »Bjergby« har ligget her, hvor de mest fremtrædende »Bjerge« paa Byens Mark, Kirkebjerg og Toftebjerg, ligger. Her nævnes i Mb. Nr. 258 i Kierchebiergs wang Gammelbye tofte aas og Neden for Gl. bye tofte aas, og i disse to Aase havde Hovedgaarden i Byen 1682 af 40 og 36 Agre de 33 og 21.

En stor Mængde Landsbyer og mange Enkeltgaarde er opnævnte efter en eller anden Ejendommelighed i Naturen i Nærheden af dem. Forholdene i disse er næppe meget forskellige fra dem, der findes i Byerne paa -by. Man finder Byer, hvor der er et Ornum eller en større Gaard, og andre, hvor der ingen er. Disse Navne kan betegne Gaarde, hvad der ses af, at mange Enestegaarde bærer saadanne Navne, og ligeledes fremgaar af Ornummerne i mange af disse Byer. Ogsaa som Købstadsnavne er de benyttede, og her kan Navnet ligeledes først have været brugt om en Gaard. Ved Køge ligger saaledes Gl. Køgegaard, ved Roskilde havde alt Harald Blaataand en Kongsgaard og ved Havn laa Bispens Gaard Østergaard. Dog gives der vist ved disse Navne Undtagelser. Man finder dem ofte anvendte, hvor en By ligger i Markfællesskab med en anden. Paa Sjælland har Byerne Lyderslev og Lund fælles Marker, og den ene af disse Byer maa altsaa være en Udflytterby fra den anden. Lyderslev maa efter Navnet at dømme allerede have været til c. 500, og til saa tidlig en Tid

<sup>1)</sup> Scr. Rer. Dan. VII, S. 3.

<sup>2)</sup> Trap, 4. Udg. II, S. 483.

kan næppe et Markfællesskab mellem to Byer gaa tilbage, især hvor Byerne ligger saa langt fra hinanden, c. 3000 Mt., som disse to. Lund maa derfor være en senere Udflytterby fra Lyderslev; at Byen er temmelig ung, synes ogsaa at fremgaa af, at den ligger ved Stranden, hvad de gamle Byer paa Stævnens ikke gør. I dette Tilfælde er det maaske ikke sikkert, at Navnet Lund først er blevet baaret af en Gaard. Iøvrigt bestod Udflytterbyerne vel ofte af frie Bønder, selv om de var Fæstere, og Naturnavne kan altsaa være en lige saa passende Betegnelse for disse Byer som for en fri Mands Gaard.

Man finder baade Byer og Enkeltgaarde, hvis Navne ender paa -torp eller i Reglen nu forandret til -rup, -drup, -trup o. s. v. Nogle af disse Byer maa regnes for store, Svallerup i Arts Hd. var paa 9 Bol, i Københavns Amt var Hastrup i Tune Hd. den største med 8 Bol, dernæst var Ballerup i Smørum Hd. og Kamstrup i Sømme Hd. hver paa 6 Bol. Men en Mængde af disse Byer er meget smaa, ofte kun paa nogle faa Gaarde, og ligger ikke sjældent i Skovegne. Af Enkeltgaardene fremgaar det, at -torp kan anvendes om en Gaard, og man kan deraf formode, at Ordet ogsaa engang har haft denne Betydning i Bynavnene. Imidlertid finder man sjældent Ornummer i disse Byer, i Københavns Amt vist kun i Kornerup, Svenstrup i Borup Sogn og Kirkerup. I Ballerup havde Roskildebispen en større Gaard. Man finder undertiden, at Kirken ligger i en -torp-By, skønt der findes større Byer i Sognet, hvad der maaske viser, at der i -torp-Byen har været en større Gaard og boet en indflydelsesrig Mand, der har sat igennem, at Kirken opførtes i denne mindre By. Saaledes er Gadstrup Kirkeby, skønt baade Ramsømagle og -lille samt Ramsøgaarde, af hvilke Byer Herredet har Navn, ligger i Sognet, i Rorup Sogn findes Højby med en stor Gaard, i Taastrup Sogn ligger Valby, i Aagerup Sogn Store og Lille Valby, i Daastrup Sogn Assenløse og i Hvedstrup Sogn Herringeløse. Mange af de smaa -torp-Byer kan maaske betragtes som fremkomne ved Deling af en større Gaard. Men i mange af disse Byer kan ingen saadan paavises, hvad maaske kommer af, at Torperne var mindre Gaarde; endnu er i Sverige Torp Navn paa et Husmandsbrug. Hvad der vel bedst taler for, at -torp-Navnet oprindelig er baaret af en Gaard, er, at det første

Led som oftest er et Personnavn. En Mand, der har givet en By sit Navn, maa antages at have boet paa en større Gaard, selv om i nogle Tilfælde disse Byer har Navn af en udenbysboende Mand, f. Eks. de forskellige Byer, der hedder Kongstrup og Bistrup (Biscopsthorp). Derimod ligger i Refsnæs Sogn, der ifølge K. V. J. tilhørte Kongen, foruden et Kongstrup, 3 andre -torp-Byer, der maa have faaet Navn af en Bryde, og det samme maa være Tilfældet med mange af de øvrige -torp-Byer, der tilhørte Kronen og Kongen og ikke bar Navnet Kongstrup.

Toften var Særjorden, og det er rimeligst at tænke sig den under Dyrkning. Man finder ogsaa Toftnavne ude paa Marken ofte langt fra Byen og maa, naar Ordet det ene Sted betegner Særejendommen, ogsaa tænke sig, at det det andet Sted har samme Betydning. I Markbøgerne og paa Kortene nævnes Toftagre i Valby ved København, Skovlunde, Ølby, Toftthøjagre i Lyngby ved København, Brøndbyvester, Højby (paa Kortet dog Toftagre), i Vangede nævnes Toftekjærs Agre, i Avedøre Toftemose Agre; undertiden er -tofte nærmere betegnet ved et andet Ord, f. Eks. i Herlev i Mb. Sætoften, i Ordrup Mb. Forentofte aas, i Ishøj i Mb. Tol tofft aaszen o. s. v. Hertil kan ogsaa regnes alle de Aase, som kaldes Gammeltofter, der f. Eks. findes i Hastrup (Snoldelev Sogn), Karlslunde, Ganløse, Melløse, Søllerød o. s. v. Men naar disse Tofter har været Særeje, saa maa man ogsaa tro, at der har været Beboelse eller en Gaard ved dem, hvilket man i nogle Tilfælde finder bekræftet ved andre Marknavne. Ved Tofte høys aasz i Brøndbyvester ligger et Torsbjerg, Mb. Torsberg aasz, medens Salle tofter schifft i Utterslev paa Lolland, hvor der i Nærheden ligger et Hellehøyeschifft, maa ligestilles med Byerne Saltofte.

Ordet By er beslægtet med at bo, og skal ifølge Falk og Torp oprindeligt have haft Betydningen Bolig »Wohnstätte«, men man bør snarere sætte By i Forbindelse med at bo i Betydningen at dyrke, tysk bauen; By bliver da Stedet, hvor man dyrker Jorden og driver Agerbrug, det er Gaarden, thi Betydningen Bolig passer ikke overalt og er ikke det væsentligste, ej heller har man kaldet de rene Boliger, Hal og Sal, for en By. Skønt mange af de Landsbyer, hvor de store kongelige Gaarde med Ornumjord fandtes,

endte paa -by, (Lyngby, Skibby, Stifts-Bjergby o. s. v.), er dog kun ganske faa Herreder benævnte efter en By med denne Endelse. Paa Sjælland nævnes i K. V. J. det maaske fejlskrevne Walbyshæreth, i Fyen Skovbyherred, derimod hedder det Skam Herred og ikke Skamby Herred, desuden Husby og Horseby Herreder i Sønderjylland. Da Ved er det ældre Navn paa en Skov, kan maaske Skovby antages at være et ungt Navn. Ved Skamby, men paa en Nabobys Grund, findes en Runesten, rejst til Minde om Alle Saalve Gode; man kan jo antage, at denne Mand har boet paa den Gaard med Ornumjord, der fandtes i Byen Skamby, men da der paa Byens Mark paa O. K. Nr. 1 nævnes Salskiær Agre, i Mb. dog skrevet Sadelkier dild, der laa øst for Byen paa samme Side af denne som Runestenen, er det rimeligt at sætte hans Bolig i Forbindelse med disse Navne. At Runestenen staar paa Glavendrup Mark, har næppe stort at sige, Goden har sikkert været knyttet til Herredsbyen Skamby. Dette, at næsten ingen Herreder er opkaldte efter en Landsby med Endelsen -by, skyldes sikkert, at ved en »By« forstod man, hvad ogsaa de mange kongelige Gaarde lader formode, en Avlsgaard eller en Brydegaard, der ikke var beboet af Ejeren selv, og saadanne Gaarde har man næppe benævnt et Herred efter.

Men er »By« den Gaard, som blev drevet ved en Bryde, da maa man søge at andet Navn paa den af Stormanden beboede Gaard, og Valget maa falde paa de Navne, som er tagne fra et Naturforhold. Mange Herreder paa Sjælland er opnævnte efter saadanne Byer, og i mange af disse finder man Ornummer eller Ornummebol, det vil sige en stor Gaard, og man maa tænke sig den beboet, da Herrederne næppe var, som tidligere omtalt, blevne benævnte efter en Avlsgaard.

I England finder man i de i Vikingetiden erobrede Dele Byer med Endelsen -by, hvor Forleddet er et Personnavn, hvad der er ubekendt i Danmark undtagen i Sønderjylland. Men dette skyldes sikkert, at man der i hurtigst mulig Tid skulde bruge en Masse Navne, hertil kan Naturnavnene ikke bruges, da disse Navne er selvgroede, man tog da det hjemmefra kendte Ord »By« og anvendte paa Gaardene her, selv om disse var beboede af Ejerne selv.

Danernes krigerske Bedrifter var ikke endte med Sjællands

Erobring. I den følgende Tid fortsattes Kampene med Erobringen af det øvrige Land og maaske endnu mere, indtil det Hele endte med Nederlaget i Braavallaslaget. Dette maa for en lang Tid have lammet Folket, og der maa efter Slaget have fulgt en fredelig Tid, indtil Landets Konger og Sjællands Stormænd atter kastede sig ud i nye Kampe, da Vikingetogene tog deres Begyndelse. Denne Vekslen af Krig og Fred kan man følge i vore Landsbynavne. I den første krigerske Periode var Stormandens Plads ved Kongens Hird, og der levnedes ham kun liden Tid til fredelig Sysse. Til denne Tid maa man sætte de Agerbrug, som dreves paa -tofterne, thi i disse Navne er det særlig Jorden og Ejendomsforholdet, der er navngivet, medens »By« snarere betegner Gaarden med dens Huse og altsaa maa tilhøre et mere fremskredent Agerbrug, hvor Bygningerne var begyndt at spille en større Rolle. Hertil kommer, at man ofte paa -byernes saavel som paa Naturnavne-Byernes Marker træffer -tofte-Navne, der som forsvundne Bebyggelser maa være ældre end den endnu bestaaende Landsby. Paa Lolland laa Errindlev i Markfællesskab med Skovby, og da dette Fællesskab næppe kan gaa tilbage til -lev-Tiden, maa Skovby være en senere Udflytterby eller -gaard fra Errindlev. Lidt længere borte fra denne By end Skovby laa Sjælstofte, der ogsaa har noget Fællesskab i Jord med de to andre. Men dette mindre Fællesskab viser, at Sjælstofte maa være ældre end Skovby, thi var den yngre eller samtidig med denne By, maatte Udflyttergaardene her vel have haft lige saa megen Del i den fælles Bymark, som de to andre Byer. Alle Navne paa -tofte kan dog ikke være saa gamle, thi Bistoft i Sønderjylland hedder i K. V. J. byscopstoft, og Byens Navn maa altsaa være meget ungt.

I den Fredsperiode, der fulgte efter Slaget ved Braavalla, maa Stormændenes Virksomhed have givet sig Udslag i et udvidet Agerbrug, og til den Tid maa man henlægge Ornummerne og Storgaardene og samtidig deres Navne, hvad enten de ender paa -by, eller de er hentede fra Naturforhold; thi som foran anført, maa Navnene paa -by være yngre end -tofte-Navnene ude paa Marken. Disse Storgaarde ligger som oftest i Landsbyerne, i Mod-sætning til de forsvundne -tofte-Gaarde paa Marken; Aarsagen

hertil er sikkert den, at der nu behøvedes større Arbejdskraft, som skulde hentes fra Landsbyen, medens tidligere formodentlig Trælle har besørget det fornødne Arbejde.

Torp er et oprindeligt Intetkønsord, der kan have mange Betydninger, Gaard, By, Ager og Skare. Saafremt den sidste er den ældste, Torp svarer til det latinske turba, der blandt andet ogsaa betyder Skare, er Overgangen til de tre øvrige Betydninger forholdsvis let for et Vandrefolk, som Indoeuropæerne jo engang maa have været. Naar de efter Marschen slog Rast og valgte sig nye Bopladser, maa Agerjorden jo være bleven fordelt efter Antallet af Trælle, i alt Fald havde den Stormand, der ingen Trælle havde, ingen Brug for Jord. Derfor kan man let tænke sig, at Ordet gik fra at betyde Trælleskaren over til at betegne Jorden og den Gaard eller Landsby, som blev bygget paa den.

Saafremt Ordet Torp er gammelt i det danske Sprog og f. Eks. ikke laant fra tysk, hvor man allerede tidlig benyttede det i Landsby- (eller Gaard-)navne, saa maa det ogsaa her have haft Betydningen Skare eller lignende, thi Ageren kan vel næppe være kaldt Torp, ej heller Landsbyen, thi da skulde man vente at finde Torpagre, Torpbjerger o. s. v. i Lighed med Byagre, Bybjerger o. s. v., men disse Navne finder man kun meget sjældent, ligeledes havde man for Gaarden tidligere Betegnelsen »By«. Desuden gør -torp-Navnene Indtryk af at være unge, idet de benyttes om Enkeltgaarde, hvad -by-Navnene ikke bliver, undtagen maaske enkelte Steder paa Bornholm, skønt »By« skulde være det samme som Torp. Mange af -torp-Navnene er sammensatte med kristne Navne og kan altsaa først være fra Tiden efter Kristendommens Indførelse i Danmark. Ligeledes maa mange -torp-Byer være unge, idet de ligger i Markfællesskab med en anden By, fra hvilken de altsaa maa være Udflytterbyer. Tilsidst skal nævnes, at der i Oppesundby var et Ornummebol, men de Gaarde, der 1682 havde Jord i det, hed Tollerupgaarde. Her maa altsaa et -torp-Navn have afløst Ornummebolets ældre Navn, som efter det foregaaende ikke kan have været noget andet end det Navn, Byen nu bærer.

Af det foregaaende følger, at Ordet Torp først sent kan være brugt i det danske Sprog som Benævnelse for en Gaard eller By.

Overgangen i Betydningen fra Flok eller Skare til Gaard eller By kan, som foran omtalt, let foregaa hos et Folk, der er paa Vandring, men er heller ikke umulig i et Land, hvor Befolkningen alt længe har været fast bosat, naar man ved Ordet Torp forstaar den Skare af Trælle og andre, som hørte til en stor Gaard, Tyendet med et moderne Udtryk. Grunden til, at man har valgt et nyt Ord til at betegne en Gaard med, er vel den, at »By« begyndte at faa den nuværende Betydning, Landsby eller Købstad, man har da valgt det forholdsvis nærliggende Ord Torp til at erstatte det. Muligvis har Vikingetogene forøget Skaren af Trælle, saa den er blevet særlig fremtrædende og har præget Livet paa Gaarden.

Mange kongelige og biskoppelige Gaarde har -torp-Navne, og disse maa Ejeren have drevet ved en Bryde; endvidere har i den Tid, som -torp-Navnene hovedsagelig stammer fra, Stormændene ofte været fraværende paa Vikingetog og ikke haft Tid til selv at drive deres Gaarde. Man kan da formode, at -torp meget ofte betegner Brydegaarden. Bryrup i Tyrsting Hd. hed 1416 Brythorp<sup>1)</sup>, og dette Navn siger os, at her har boet en Bryde.

Da en Mængde Enestegaarde og Smaabyer bærer Naturnavne, som betegnede den af Ejeren personlig drevne Gaard, ligesom saadanne Navne ogsaa bæres af middelalderlige Herregaarde, saa kan -torp-Navnene ikke have afløst disse Navne og være Navne paa den af Ejeren selv beboede Gaard; derimod taler det, at Torp afløste Bryde- og Avlsgaardene paa -by, for at det ligeledes er Navn paa en Brydegaard.

Af den her fremsatte Forklaring af Ordet Torp fremgaar maaske Grunden til, at dette Ord i Reglen er sammensat med et Personnavn, thi et Ord som Tyende synes ikke godt at kunne forbindes med Navne paa Naturforhold, som f. Eks. Bjerg, Høj, Sø o. s. v.

Imidlertid findes der flere af den Slags Navne, f. Eks. Sørup, Ordrup, Kirkerup, Nyrup o. s. v. Disse Navne kan maaske være yngre end de andre og stamme fra en Tid, da Ordets oprindelige Betydning var gaaet i Glemme. De to sidste Navne kan maaske bekræfte dette.

<sup>1)</sup> Scr. Rer. Dan. VI, S. 497.



### 6. *Bebyggelsen før og efter -lev-Tiden.*

Man kan vist i Almindelighed gaa ud fra, at de største Landsbyer er de ældste, uanset Navnet, der jo som foran vist ofte kan være af senere Oprindelse. Deraf vil ogsaa følge, at Bebyggelsen er ældst der, hvor Byerne gennemgaaende er store, hvilket især er Tilfældet ved Kysterne af Sjælland, selv om der ogsaa i Øens Indre kan findes gammel Bebyggelse. De gamle Landsbyer maa have haft Navne, der endte paa -inge, men mange, om ikke de fleste, skjuler sig nu under et andet Navn.

I Arts Hd. ligger langs Storebælt en Række store Byer, Bjerre paa 12 Bol, Svallerup, Uggerløse og Melby paa henholdsvis 9, 6 og 8 Bol, som ikke ender paa -inge, men da her ingen Byer med denne Endelse er, uden Forsinge, Viskinde og Bregninge et Stykke inde i Landet, saa maa vi antage de først nævnte store Byer for oprindelige -inge-Byer. Inden for disse ligger tilbagetrukket en anden stor By, Ubby, med en stor Gaard, der tillige med Byen tilhørte Kongen eller Kronen<sup>1)</sup>. Endelsen -by gaar her paa Gaarden, og Ubby kan da ikke have været Byens gamle Navn. Men hvad har den da heddet? Den har samme tilbagetrukne Beliggenhed som -sted-Byerne, og det synes derfor ikke urimeligt at formode, at den er en forhenværende -sted-By, et Jerslev lige østen for Byens Mark, der kan være et gammelt Jarlslev, viser, selv om dette Navn ikke er saa gammelt som -sted-Navnene, at der har boet Stormænd i Nærheden. Muligvis kan man søge det gamle Stormandssæde ved Klovby, hvor der i Mb. nævnes en Farum tofttaas, der kan være et gammelt -heim-Navn. En anden gammel -sted-By er maaske Stifts-Bjergby i Tudse Hd., der har samme tilbagetrukne Beliggenhed, ligeledes var Krongods; og har en gammel Hovedgaard.

Den fjerde gamle Endelse er -løse. Blandt de nævnte Byer er kun en -løse-By, men længere inde i Landet ligger en anden Jør-løse (Jordløse); derimod findes der nogle -løse-Navne blandt Marknavnene, ligesom det ad anden Vej kan udfindes, hvor endnu flere -løser har ligget. Uggerløse skal efter Svend Aakjær være sammensat med et Ord, der betyder Vig<sup>2)</sup>, og den egentlige -løse

<sup>1)</sup> K. V. J. ved O. Nielsen, S. 79.

<sup>2)</sup> Danske Studier 1922, S. 38.

maa da søges mellem Byen og Storebelt, hvor der er rigelig Plads til den. En Buszberg aasz, nævnt i Markbogen, minder maaske om, hvor den har ligget. Vest for Byen ligger Bastrup, hvor der i Mb. nævnes en Aas, De smaa Bugsbierre og en anden, Store Bugsbierre. Disse Aase kan muligvis henføres til -løsen ved Uggerløse, men de kan ogsaa være et Tegn paa, at Bastrup før har været en -løse, der maaske har staaet i Forbindelse med den nord for liggende By Aarby. Vest for denne By ligger Melby, som rimeligvis maa have været knyttet til den Jærløse aas, der laa paa Østrup Mark, vest for Melby. Ved Svallerup nævnes Magløes aas; derimod kendes ingen -løse-Navne paa Bjerres Mark. Her ligger Gammelbyes aas, der maaske viser, at her ude har ligget en »By«, den Gaard, som har givet Byen Navn. Muligvis kan en tidligere -løse have været Aarsagen til, at denne Gaard blev lagt herude og ikke ved Bierre By. Skellet mellem Ubby og Svallerup er meget nærmere den sidste By end den første. Noget sydvest for Ubby og ikke saa langt fra Svallerup ligger en Solhøj, i Mb. Solheus aas; saafremt her har ligget en -løse, saa forstaar man Grunden til, at Ubbys Mark har en saa vid Udstrækning paa denne Side af Byen. Senere er -løsen bleven nedlagt, og dens Jord lagt under Ubby.

Da -lev-Mændene erobrede Sjælland, blev Øen delt mellem dem og nu fremstod en Række nye Navne paa -lev. Som Regel blev det vel Bondebyen, som fik det nye Navn, selv om det ikke i alle Tilfælde slog an. Men nogle Steder kan det maaske ogsaa være blevet knyttet til -løserne, hvad der kan forklare, at man undertiden finder disse Navne som Marknavne. Paa Ramløse Mark nævnes i Mb. Nr. 59 Øxenløff aasz, U. K. Ysenløb Agre, samt i Nærheden i Mb. Borøgle aasz; paa Blæsingemark findes ifølge Mb. Nr. 222 Findersløff aas, paa O. K. Nr. 1 Finnesløverne, lidt udenfor denne Aas ligger en anden, Tofte Agre, der maaske staaer i Forbindelse med den første.

Ved Erobringen har dog Kongen sikkert forbeholdt sig en Del af Sjælland til sin egen og sin Hirds Underhold, og meget tyder paa, at en stor Del af Mærløse Hd. er blevet forbeholdt ham. For det første laa Herredet nær ved Skjoldungeslægstens Sæde Lejre, dernæst ser det ud til, at Kongen eller Kronen fra gammel Tid har ejet meget Gods her. I Aagerup Sogn ligger Kongstrup

og i Nidløse Sogn Kongsted, som Kongen maa have ejet, samt sandsynligvis mere Gods i Omegnen af disse to Byer; Gods i Stenløselille ejedes af Erik Menved<sup>1)</sup>, medens Esbern Snare, hvis Moder skal have været af Kongeslægten<sup>2)</sup>, ejede Stenløsemagle til lige med Nabobyerne Nyrup og Assentorp, og hans Broder Absalon skænkede Gods i Tveje Mærlose og omliggende Byer til Sorø Kloster. Hertil kommer, at Tølløse med omtrent hele det store Sogn fra gammel Tid af tilhørte Roskildebispnen. Her i dette Herred synes -løserne at være blevet bevarede, thi der behøvedes jo Kød til Hirdens Underhold. Her findes ingen -lev-Byer, de fleste Byer er enten -løser eller har Navne, der viser, at de maa være af meget sen Oprindelse. Navnet Nyby findes een Gang, Nyrup 2 Gange, desuden er der flere Byer, hvis Navn har et kristent Navn til Forled. Endvidere findes her store Overdrev og mange Byer med et stort Areal, men ifølge Roskildebispens Jordebog med et kun ringe Antal Mark Skyld. Alt dette viser, at Opdyrkingen først sent er begyndt her, hvad næppe vilde være sket, hvis Herredets Jord havde været i Privateje. Derimod tyder flere Grave fra Folkevandringstiden paa, at dette har været Tilfældet paa den Tid.

I mange Tilfælde er -løserne, som foran sagt, forsvundne og undertiden fuldstændigt, eller de har kun efterladt sig et Minde i et -løse-, Bo-, Sol- eller Smørnavn. Der er dog andre Navne, der i mange Tilfælde maaske ligeledes angiver, hvor der har ligget en -løse. Paa Ganløse Mark ligger mellem de to Skove, Ganløse Ore og Eged, et Par Gammeltofte Aase, en i hver sin Vang, men i Nærheden af hinanden, og stødende op til samme Mose. Jeg har tidligere villet fortolke disse Gammeltofte Aase, som det Sted, hvor en forsvunden Moderby til en Torp eller anden Udflytterby skulde have ligget<sup>3)</sup>. Imidlertid maa man ogsaa betragte de andre Tofteagre ude paa Marken paa samme Maade, men i saa Fald maa de fleste Byer være flyttede, og dette kan næppe være Tilfældet. Man maa da, som foran anført, antage dem for Tofter for en forsvunden Gaard. Der er vist ingen Grund til at skille disse Gam-

<sup>1)</sup> Ny Kirkeh. Saml. 3, S. 798 ff.

<sup>2)</sup> Hans Olrik, Absalon, S. 11.

<sup>3)</sup> Aarb. f. nord. Oldk. 1918, S. 233.

meltofte Aase fra andre Tofteaase, det første Led er vel kun givet dem for ikke at forveksle dem med Tofterne ved Byen, der, skønt i Virkeligheden vel ofte ældre, er blevne opfattede som yngre, da de endnu var i Brug. Her ved disse Gammeltofte Aase maa man da tænke sig, at -løsen, Ganløse, oprindeligt har ligget, her var ogsaa de store Skove, der kunde tjene til Græsgang for Kvæget. Paa Melløse Mark i Nordsjælland nævnes i Mb. Nr. 29 i Westerwang Boos agerne, Gamle tofft agerne og Husbiergs aas og paa U. K. Boes Agre, Gamle Tofter v. for forrige og Akkertofte Agre s. for Boes Agre; her finder man en Gammeltoft i Forbindelse med et Bo-Navn; at begge Navne nævnes, kan maaske komme af, at de har haft forskellig Betydning, Boes Agre skulde da sige os, at her har ligget en -løse, og Gammeltoft, at her bagefter er blevet drevet Agerbrug, hvad vel ogsaa Akkertofte Agre fortæller os. Senere er da denne Gaard eller Ejendom blevet nedlagt. Forøvrigt fandtes nordøst for Byen ifølge Kortet Bodmoese Eng og Bodholms Agre. Om disse Navne ogsaa minder om en forsvunden -løse, eller er af nyere Oprindelse, er ikke let at sige. Ved Tømmerup i Arts Hd. laa lige syd for Byen Aasen Tavløse og noget længere mod Syd paa Byens egen og Nabobyen Kaastrups Mark en Gammeltoft Aas, disse to Navne kan man maaske ogsaa sætte i Forbindelse med hinanden. I de to første Tilfælde, i Ganløse og Melløse, synes -løsen at være helt forsvunden, i det sidste Tilfælde kan den muligvis leve videre i Nabobyen Kaastrup. Det, at man kan søge -løsen i en Naboby, har jeg alt tidligere omtalt, i det følgende skal nævnes flere Eksempler herpaa, da det synes at være meget almindeligt og ofte har præget Sjællands Bebyggelse. Paa Farum Mark findes ved Stavnsholt Skel en Gammeltofte aas, paa Soderup Mark i Mærløse Hd. op til Bukkerup Mark ligeledes en saadan Aas, og det samme er Tilfældet paa Snertinge Mark i Skippinge Hd. ved Skellet til Særslev, her ligger tillige paa den første Bys Mark, i den Vang, der er nærmest Særslev, altsaa i Nærheden af Gammeltoft Aasen, ifølge Mb. en Aas Boggaard. I disse Eksempler kan man maaske søge -løsen paa den ene Bys Mark, medens den anden By er en gammel Bondeby; i det første Tilfælde bliver dette vel Farum, i det andet er det usikkert; i det tredje kan formodentlig Snertinge være den gamle Bondeby og

Særslev en By, der er opstaaet paa -løsens Omraade, saafremt her da ikke er sket en Navneombytning. Paa Vemmeløse Mark laa et Stykke fra Byen ifølge R. K. »Gamletofter ved Byen«. Man kunde mene, at -løsen Vemmeløse har ligget her, medens Byen selv var en gammel Bondeby; men det er muligt, at det forholder sig anderledes, thi paa Flakkebjerg Mark ligger ifølge O. K. Nr. 1 ved Vemmeløse Markskel Bogskrogs Agre og Bogmose Agre, man kan da maaske anse Vemmeløse for en By, der er opstaaet paa -løsens Omraade, medens Flakkebjerg er den gamle Bondeby. Ved København ligger Buddinge og vest for denne By Mørkhøj, paa hvis Mark, der i Mb. Nr. 4 nævnes en Aas, Store Boubierg, senere har saa den nord for liggende By Gladsakse udskilt sig fra denne -løse; paa Hvissinge Mark fandtes ifølge Mb. Smaa Borøjle, paa æ. O. K. kaldet Smaae og Stoere Boerøjler, der laa ved Ejby Skel, paa denne Bys Mark nævnes i Mb. Smørkage agere, som Byen Solbjerg er benævnt; det ligger da nær at antage, at der har staaet en Stolpe eller Kag, bestemt til Smørofring. Nord for Valby ligger Frederiksberg Bakke, som maa være det Bjerg, hvorefter sikkert maa fortolkes som Smørkag Agere og angiver at her har været en -løse, hvor Byen ligger. Syd for Brøndbyøster ligger Avedøre, hvis Jord skiller den fra Havet, og paa den sidste Bys Mark nævnes paa O. K. Nr. 1 en Boesmose og Toftemose Agre; derimod gaar den vest for liggende By Brøndbyvesters Mark lige ned til Stranden, men mellem denne og Byen nævnes i Mb. Nr. 8 Medels ager aasz, Tofte høys aasz og Torsberg aasz; denne By og Brøndbyøster kan jævnstilles med hinanden, ved begge har mellem Byen og Stranden ligget en -løse, der er blevet efterfulgt af en -tofte; af Torsbjerg i Brøndbyvester ses det, at her formodentlig maa have boet en Gode, altsaa en Stormand, paa -toften; derefter er Ejendommen her blevet nedlagt, medens -løsen ved Brøndbyøster er blevet fortsat i Byen Avedøre.

I det nævnte Tilfælde synes baade Brøndbyøster og -vester at være oprindelige Bondebyer, hver med sin -løse, og har senere paa en eller anden Maade faaet samme Navn. Men meget ofte maa af to ved Siden af hinanden liggende Byer med samme Navn, ligesom ved Kirke og Lille Værløse, den ene opfattes som en Bondeby og den anden som en By anlagt paa en -løsens Omraade.

I Arts Hd. ligger Store og Lille Fuglede, paa den sidstes Mark nævnes i Mb. Boekiers aas og Sael agere, paa O. K. Nr. 1 over Store Fuglede Sogn kaldet Boekiær Agre, den anden Aas nævnes ikke her, derimod findes Navnet Thon (Tun?) Agre syd for Boekiær Agre; de nævnte Navne synes at fortælle, at Lille Fuglede maa være en forhenværende -løse. Det samme maa være Tilfældet med Fjennesleville, hvor der, som tidligere omtalt, fandtes et Par Bonavne og et Frøsbjerg, og med det ogsaa tidligere omtalte Sønder Jellinge og rimeligvis i mange andre Tilfælde. Foran er nævnt Brøndbyøster og -vester som en Undtagelse fra denne Regel, og det samme synes at være Tilfældet med Kirke og Vinde Helsing i Løve Hd. Paa den førstnævnte Bys Mark nævnes i Mb. Nr. 226 Tolløeszbiergs aasz og Røerbye toffter aasz, paa O. K. Nr. 1 kaldet Tolsebjerg og Reppe Tofte. Bjerget findes paa Generalstabens Kort og kaldes der Tøsebjerg, det ligger lige ved Skellet til Mullerup. Paa Vinde Helsing Mark nævnes paa O. K. Nr. 1 et Tunekjer nord for Byen; paa Byen Dalbys Mark, der ligger vest for Vinde Helsing, findes ifølge Mb. Hagelsøe vang og Hagels agre, paa O. K. Nr. 1 Hagels Agre og i en Besigtelse til Mageskifte 22. Febr. 1620 Haffuelszewong. Her synes der at have været en -løse baade til Kirke og Vinde Helsing, den ene har maaske fortsat sig i Dalby, og den anden er enten nedlagt eller fortsat i Mullerup.

Ved nogle Landsbyer synes -løsen at have ligget paa den ene Side af Byen, medens den senere Bebyggelse er foregaaet paa den anden, selv om det er muligt, at her i nogle Tilfælde ogsaa har ligget en -løse. Ved Ølstykke laa Boedysen og Smørbjerg, samt ifølge O. K. Nr. 1 Burre Støkker paa den ene Side af Byen, men her blev senere ingen Bebyggelse. Derimod findes nordvest for Byen ifølge Mb. Tofte høys aas, liggende lige ved Udlejre Skel, paa hvis anden Side der i Mb. nævnes Tofft høys aasz og Hengehøys aas. Denne Bebyggelse, som her har været, maa sættes i Forbindelse baade med Ølstykke og Udlejre. Som Ejer af den førstnævnte By har en Stormand her kunnet nedsætte sig, og fra denne Bolig kan siden Byen Udlejre være udgaaet, idet Forleddet i dette Navn rimeligvis siger os, at Byen er en Udflytterby fra en anden af samme Navn. Paa Raklev Mark laa Pudløse

Agre ved Kallundborg Hestehave, der skiller Byen fra Fjorden, og kan have været den egentlige -løse. Her blev dog senere ingen Bebyggelse, hvorimod der nordøst for Byen i Mb. nævnes en Bøntoffte aasz og en Torsbiergs aasz; her er dog heller ingen Bebyggelse ved denne Toft, derimod ligger Byen Elledes Mark lidt vesten for den. Ved Torslundemagle ligger Husengen og i Nærheden er fundet Begravelser fra Folkevandringstiden. Den senere Bebyggelse blev dog ikke her, men syd for Byen, hvor Thorslundelille By, der nu er blevet til Herregaarden Benzonsdal, laa. Ved Ølby i Ramsø Hd. ligger øst for Byen ifølge O. K. Nr. 1 et Solspield og nær derved Tunemose Eng, og ved Skellet til Gamle Køgegaard Kongs Agre og i Nærheden af disse Tofte Agre; denne sidste Bebyggelse er sikkert blevet fortsat i Gamle Køgegaard, der vel, som foran anført, er det egentlige Køge; Kongs Agre fortæller, at Gaarden vel engang ligesom Byen maa have tilhørt Kongen. Dens og tildels Byens Jorder skiller Ølby fra Køgeaa. Lidt nord for denne ligger 3 andre -byer, Salby, Egby og Dalby, skilte fra Aaen henholdsvis ved Lellingegaard, Spanager samt Regne-mark, de to første af disse er Herregaarde, medens den sidste, der tidligere bestod af 2 store Gaarde og 6 smaa, maa anses for en forhenværende Storgaard med sine Gaardsæder. At der i de nævnte Byer Ølby, Salby, Egby og Dalby ikke findes særlig udprægede Tegn paa, at der i dem har været en større Gaard, kan maaske skyldes, at denne er blevet nedlagt og afløst af de ved Aaen liggende Gaarde. Den nære Forbindelse med Havet, som Aaen gav, har vel bevirket, at Gaardene blev flyttede herved. Tiden, da dette skete, kan sikkert sættes til Vikingetiden, i alt Fald maa disse Gaarde være yngre end dem paa -by.

Som Regel er vel en Udflytning fra den gamle Landsby foregaaet til det Sted, hvor -løsen har ligget, da der vel i Almindelighed var bedst Plads her. Om den er foregaaet frivillig eller tvungen, og i sidste Tilfælde, om Oprettelsen af en større Gaard paa -løsens Plads var Aarsagen til, at en By blev anlagt der, er vanskeligt at afgøre.

Jeg lod før Spørgsmaalet om -løse-Navnenes Alder være tildels ubesvaret, indtil jeg havde behandlet de øvrige Bynavne. Men efter det i det foregaaende anførte synes der ikke at kunne være

Tvivl om, at den Mening, som jeg foran har fremsat, er rigtig. Disse Navne maa være ældre end dem, som de Byer bærer, der er oprettede paa -løsernes Grund, naar disse Byers Navne da ikke er overført paa dem fra en ældre By. Endelsen -løse maa altsaa være ældre end -torp, ældre end -by og Naturnavne og ogsaa ældre end -tofte, der er det ældste af disse Navne. Dette fremgaar af det foran omtalte Bo-Navn paa Engelstofte Mark, af -tofte- og Bo-Navnet i Melløse og af -tofte- og -løse-Navnet paa Tømmerup Mark, der ikke kan være samtidige, da -tofte-Navnene peger hen paa Agerbrug og Bo- og -løse-Navnene paa Kvægbrug. Ligeledes fremgaar det af Forholdene i Gentofte, hvor den ældste Gaard, som maa være den egentlige Bærer af -tofte-Navnet her, maa være yngre end Smørhøjen og Bo-Navnene her, da disse Ejendommens Jord for en Del vilde falde sammen. Ogsaa de mange andre Steder, hvor man finder et -tofte-Navn paa det Omraade, hvor -løsen maa formodes at have ligget, vidner om, at -tofte-Navnene maa være yngre end -løse-Navnene. Der bliver da næppe nogen Plads for en Kvægavlsperiode, som -løserne jo repræsenterer, efter -lev-Tiden, thi det Tidsrum, som de foran nævnte Navne omfatter, maa dog have varet adskillige Hundrede Aar, Navnene paa -by maa være omtrent fra Aarhundrederne før Vikingetiden, og den Periode, hvorfra -tofte-Navnene stammer, har ogsaa varet nogen Tid. Heller ikke synes Smørhelligdommene at passe til Tiden efter -lev-Folkets Erobring af Landet, thi dette Folk var i den første Tid optaget af Krig, saa det vel ikke havde Tid til at drive Kvægavl og passe Ofringerne paa dem. Navnene paa -løse maa altsaa sættes til Tiden før Danernes Erobring af Danmark. Men da de i mange Tilfælde synes at være afløste af -tofte-Navne, maa de sættes til Tiden lige før Erobringen, altsaa til Folkevandrings-tiden og den romerske Jernalder, og være samtidige med Skeletgravene. At sætte dem endnu længere tilbage, lader sig ikke gøre, thi da vilde næppe det store Antal af Bo- og -løse-Navne være blevne bevarede. Da -løserne blev nedlagte, blev det Brydernes og Bøndernes Sag at forrette Ofringen af Smør. Man finder i Gørløse som omtalt en Solhøj noget syd for Byen og en Smørholm lige nord for den og tilhørende den ene af Ornumgaardene i Byen. Her kan man formode, at Bryden har forlagt Ofringen fra



Solhøjen til den langt nærmere liggende Smørholm for sin egen Bekvemmeligheds Skyld.

Der synes at være nogen Forskel paa -løse-Tidens Religion og de senere Tidens. Den Gud, som man ofrede Smør til, er maaske Freyr eller Frø, thi dels var han jo Frugtbarhedens Gud, og dels findes der i Fjenneslevlille et Frøsbjerg, hvor man skulde vente et Smør- eller Solbjerg. Ved Siden af Frøsbjergs Marken findes paa O. K. Nr. 1 Smørens Mark, hvad maaske kan tyde paa, at Frøsbjerget i daglig Tale ogsaa har været kaldt Smørbjerg og har givet den nærliggende Eng Navn.

Danernes Gud synes derimod at have været Tor, hvad der ses af, at Torsdagen blev valgt til Tingdag for omtrent alle Sjællands Herreder; det ses tillige af, at mange Torshelligdomme endnu lang Tid efter var selvstændige Ejendomme, f. Eks. Torsmark ved Havrebjerg og Kirkerup (i V. Flakkebjerg Hd.) samt ved Vester Brønderslev i Vendsyssel, Torsjord paa Falstrup Mark i Galten Hd. og paa Vitten Mark i Sabro Hd.<sup>1)</sup>

Ved -løsernes Forvandling fra Græsgange til Agerland maa det dyrkede Areal paa Sjælland være blevet fordoblet, samtidig er maaske ogsaa Opdyrkningen af de gamle Landsbyers ledige Jord blevet fortsat, saa al den Jord, som kunde undværes, er blevet taget i Brug til Agerbrug. Tilbage var da de nødvendige Skove til Brændsel og Gavntre samt Kronens store Skove, men disse har man ikke villet røre. Opdyrkningen maa være sket inden Kolonisationen i England begyndte, thi senere havde Landet næppe tilstrækkelig Befolkning til at kunne gøre det, og det er ikke umuligt, at Vikingetogene og Bosættelsen i de vestlige Lande staar i Forbindelse med, at Jorden her hjemme, i alt Fald paa Sjælland, var optaget.

### 7. *Sammendrag.*

Som Slutning skal jeg give et Overblik over, hvad jeg i denne Afhandling har søgt at bevise.

Mange af vore Bynavne har oprindeligt været Navne paa Gaarde, senere er de enten blevne overførte paa en nærliggende By, eller Gaarden har udviklet sig til en saadan.

<sup>1)</sup> Se Registret til Kronens Skøder og Mageskifter.

Der har gennem Bronze- og Jernalderen været to Samfundsklasser her i Landet, en jordejende Overklasse, og under denne en anden Befolkning, der dyrkede Jorden for den.

Ved Folkevandringstidens Slutning c. 450—500 blev Sjælland erobret af en fremmed Høvding, Skjoldungeslægten Stamfader, der blev Konge og uddelte Øens Byer til sine Mænd.

De Landsbyer, som disse fik, erholdt Navn efter Ejeren, og betegnedes som hans »Lev«, der her synes at betyde Gods overdraget til arvelig Ejendom.

Fra Tiden før Erobringen stammer de fleste Bynavne paa -inge, -sted, -um og -løse; Navnene paa -inge er muligvis i flere Tilfælde ældre end vor Tidsregnings Begyndelse, de øvrige Navne er sandsynligvis i Reglen yngre.

De Byer, hvori den frie Befolkning boede, bar Navne, der var sammensatte med -inge.

De Byer, der opstod ved Stormandens Bolig og beboedes af hans Trælle eller ufrie, bar Navne, der var sammensatte med -sted.

Stormandens Gaard bar et Navn paa -heim, senere -um; disse Navne er som Regel nu Bynavne.

De sidste Navne, dem paa -løse, blev oprindelig baaret af Gaarde, indrettede til Kvægbrug; senere er saa Navnet gaaet over paa en By, eller Gaarden selv er blevet en By.

Fra Tiden efter Erobringen stammer Bynavnene paa -tofte, -by, -torp samt Naturnavne, der alle som Regel først har været baaret af Gaarde, dog kan nogle Naturnavne ogsaa oprindelig have været Bynavne.

Navnene paa -tofte betegner Særejendommen, og er de ældste.

De efterfulgtes af -by, der var Navn paa Avls- eller Brydegaarde, og af Naturnavne, der blev baaret af de af Ejerne selv beboede Gaarde, dog kan de sidste Navne ogsaa bæres af de af frie Bønder beboede Byer.

Den yngste Endelse, -torp, bares af Brydegaarde og kom i Brug, da -by begyndte at faa Betydningen Landsby.